चांदोबा

एप्रिल १९९८

PolioPlus

IMMUNIZATION AN ASSURANCE OF GOOD HEALTH TO CHILDREN

VACCINATIONS When and How Many

Age to Start Vaccination	Name of Vaccine	Name of Disease	How Many Times
Birth	BCG	Tuberculosis	Once
6 weeks	Polio	Polio	Three times with intervals of at least one month
6 weeks	DPT	Diphtheria Pertussis (Whooping Cough) Tetanus	Three times with intervals of at least one month
9 months	Measles	Measles	Once

Babies should receive all vaccinations by the time they are twelve months old.

Pregnant women should get themselves vaccinated against Tetanus (TT) twice — in an interval of at least one month — during the later stages of pregnancy

HEALTHY CHILD — NATION'S HOPE & PRIDE

Design courtesy : World Health Organisation

हजार दिवस चाललेले युद्ध संपले!

३१ डिसेंबर, १९९४ रोजी बोस्निया मध्ये चर्चमधील घंटा-नादाऐवजी लोकांनी ऐकले तोफांचे आवाज! गेली काही वर्षे हा क्रम चालू होता, म्हणून लोकांना त्यात काही नवीन वा विचित्र वाटले नाही. पण जेव्हा तोफांचे गर्जन संपले तेव्हा लोकांना हायसे वाटले. स्लावेनिया, क्रोशिया व मॅसिडोनिया प्रमाणे बोस्निया-हेर्जगोविना युगोस्लाविया फेडरेशन मधून फुटून स्वतंत्र झाले. याच मुद्यावर तीन वर्षांपासून या दोन देशात युद्ध जुंपले. आता फक्त सेर्बिया व मॉटनिग्रो युगोस्लाविया फेडरेशन मध्ये आहेत.

मेसिडोनिया सोडून बाकी तिन्ही गणराज्यात हिंसात्मक घटना होत आल्या आहेत. युगोस्लाविया फेडरेशनच्या सैन्यात सेर्ब अधिक संख्येने आहेत. विशेषत: बोस्निया-हेर्जगोविना यांच्यात गेले ३३ महिने युद्ध चालू आहे. दुसऱ्या महायुद्धानंतर म्हणजे १९४५ नंतर दीर्घकाळ चाललेले युरोपातील हेच एक युद्ध म्हटले पाहिजे.

अधिक संख्येने असलेले मुसलमान आणि अल्पसंख्यक क्रोशियन यांच्याशी सेर्ब युद्ध करीत आहेत. सेर्बांनी राजधानी सरातीनोच्या विमान-तळावर ताबा मिळविला. तेव्हापासून संयुक्त राष्ट्र-संघाच्या शांति-सेनेला आपली कामगिरी बजावण्यात यश आले नाही. जेथे घनघोर युद्ध चालू होते, तेथे जीवनावश्यक वस्तु पाठविणे सुद्धा कष्टाचे झाले.

अमेरिका, रशिया, फ्रान्स, जर्मनी व इंग्लंड या पाच देशांनी एक संयुक्त समिति बनविली आणि तिच्या तर्फे शांतता स्थापन करण्यासाठी अनेक प्रस्ताव मांडले. पण युद्धात गुंतलेल्या पक्षांनी त्या सर्वांची हेटाळणी केली. शेवटी असा निर्णय झाला की शेकडा ४९ टक्के प्रांत सेर्बांना देण्यात यावा व बाकीचा इतरांना. पांच देशांनी मांडलेला हा प्रस्ताव सत्तारूढ मुसलमान शासकांनी स्वीकृत केला. क्रोटच्या प्रजेने ही हा प्रस्ताव मान्य केला.

याच वेळी अमेरिकेने संयुक्त राष्ट्र-संघाचे वतीने पाठवलेल्या शांति-सेनेवर सेर्बांनी हल्ला चढविला. या परिस्थितीत बोस्नियाला शस्त्रास्त्रे पुरवली जातील अशी अमेरिकेने धमकी दिली. तेव्हा सेर्बांनी अमेरिकेचे माजी अध्यक्ष जिम्मी कार्टर यांच्याकडे मदतीची याचना केली. जिम्मी कार्टर यांनी यापूर्वी अमेरिका-कोरिया व हैतीतील आंतरिक युद्ध संपुष्टात आणण्यासाठी सफल प्रयत्न केलेले होते.

कार्टर यांनी मुसलमान व सेर्ब नेत्यात चर्चा घडवून आणल्या. संयुक्त राष्ट्र-संघाचा शांतता-प्रस्ताव सेर्बांनी मान्य करावा यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले. एक आठवड्या-भरातच ता. ३१ डिसेंबर रोजी दोन्ही पक्षांनी निर्णय घेतला की आता चार महिने युद्ध-विराम घ्यावा. मे अखेर पर्यंत समस्या संपूर्णपणे सुटावी यासाठी आवश्यक ती बोलणी लगेच सुरू झाली. अशा प्रकारे जवळ जवळ हजार दिवस लढल्यानंतर बोस्निया मध्ये शांति स्थापन झाल्याची चिन्हे दिसत आहेत.

वीरचे साहस

आपल्याच गावातील एक मुलगी गौरीवर वीरचं प्रेम होतं. तिच्याशी लग्न करायची त्याची इच्छा होती. पण गौरीच्या मनात एका हिऱ्यांच्या हाराची लालसा होती. तो खरेदी करण्यासाठी निदान दहा हजार अशर्फ्यांची आवश्यकता होती. एवढी मोठी रक्कम बिचारा वीर कोठून आणणार ?

अधिकाधिक पैसे कमवता येतील, असा काही उद्योग-धंदा वीरला माहीत नव्हता. म्हणून तो आचाऱ्याचे काम शिकला. जो बोलावील त्याच्या घरी जाऊन भाज्या चिरणे, वाटण वाटणे व स्वयंपाकात मदत करणे असली कामं तो करू लागला. या कामांतून त्याचा उदर-निर्वाह कसा-बसा होई, पण हजार अशर्फ्या शिल्लक टाकणं फार कठिण काम होतं. काही झालं तरी गौरीशी लग्न करण्याची जबर इच्छा त्याच्या मनात होती.

अशा परिस्थितीत त्या देशाच्या राजाने एक घोषणा केली, राजाने जाहिर केले की जो कोणी अचाट साहस करून दाखवील, त्याला दहा हजार अशर्फ्यांचे बक्षिस दिले जाईल.

एकादं साहस करायची वीरची इच्छा होती. पण तो भित्रट स्वभावाचा होता. स्वप्नात बेडुक दिसला तरी भयाने त्याचा थरकाप होई, म्हणून तो शेतीचे काम ही करीत नसे. त्या गावचा रहिवासी राम दादा मोठा कल्पक माणूस होता. तो अनेकांना सल्ला देत असे. वीर त्याच्याकडे गेला नि म्हणाला-"राम दादा, माझ्या आवाक्यातलं एकादं छान साहस सुचवाल ?"

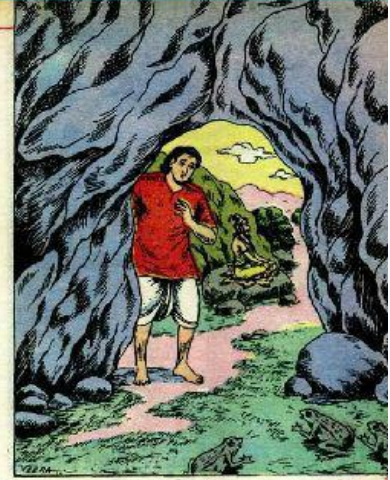
राम दादाला वीरचा स्वभाव चांगला माहीत होता. तो म्हणाला-"हे बघ वीर, भय हा एक भयंकर रोग आहे. ज्याला साहस करता येत नाही, त्याने औषध घेऊन या रोगावर उपचार केला पाहिजे. जर मनातील भय नष्ट झालं तर अनेक साहसाची कामे करता येतील. तू चंद्रपूरला जा. तिथे डोंगरावरील एका गुहेत एक साधु राहतो. भय कमी करण्यासाठी काही जडी-बूटी त्याच्या जवळ आहेत."

वीर लगेच गौरीला भेटला आणि म्हणाला-"तुझ्यासाठी मी चंद्रपूरला निघालो आहे. तिथे जाऊन जडी-बूटी खाईन आणि निर्भय होईन. तेथून पुढे राजधानीत जाईन, राजाला साहस करून दाखवीन आणि दहा हजार अशर्फ्यांचं बक्षिस मिळवीन. मग तुझ्यासाठी हिऱ्यांचा हार खरेदी करीन !"

गौरी हसून म्हणाली-"आता तू चंद्रपूरला जाणार म्हणतोस. भैरव तर राजधानीकडे गेला सुद्धा, जर तुझ्या अगोदर त्याने मला हिऱ्यांचा हार आणून दिला, तर मी त्याच्याशीच लग्न करीन."

गौरीवर भैरवचं पण प्रेम होतं. तो वीर सारखा सुंदर नव्हता, पण मोठा साहसी होता. तो सापाला सहज पकडून आपल्या हातात घेई. ज्या वडाच्या आसपास भुतं वावरतात, त्या झाडाखाली मध्य-रात्री भैरव आरामात झोपी जाई. वीर विचार करू लागला की आपल्याला भैरवची बरोबरी करता येईल का ? तरी पण मनाचा हिय्या करून तो चंद्रपूरला गेला. बैराग्याला भेटून आपल्या मनातील गोष्ट सांगितली. वीरची प्रार्थना ऐकून बैरागी म्हणाला-"जवळच्या गुहेत ती जडी-बूटी आहे. जा आणि घेऊन ये."

वीर गुहेत प्रवेश करू लागला आणि त्याने जिकडे-तिकडे बेडूकच बेडूक पाहिले. तो चांगलाच घाबरला, धावत-पळत बैराग्याकडे येऊन म्हणाला-"स्वामीजी, गुहा तर बेडुकांनी भरलेली आहे. मी कसा जाऊ आत ?"

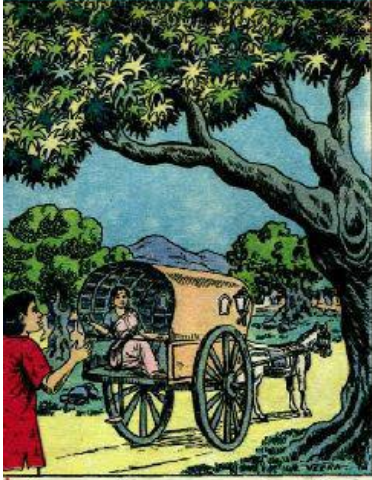
"साप डसतात, बेडूक काही इजा करीत नाहीत. जा, नि जडी-बूटी घेऊन ये. बेडकांशिवाय तेथे अन्य हींस्र प्राणी नाहीत." बैराग्याने सुचविले.

वीर नम्रतापूर्वक म्हणाला-"स्वामीजी, दया करा माझ्यावर. आपणच जाऊन ती जडी-बूटी घेऊन या. आपले उपकार मी जन्मभर विसरणार नाही."

"स्वत: जाऊन आणलीस, तरच त्या जडी-बूटीचा उपयोग होईल." बैराग्याने वीरला समजाऊन सांगितले.

आपल्या दुर्भाग्याला दोष देत बिचारा वीर परत निघाला. रस्त्यात त्याला एक टांगा

सुमन देसाई

दिसला. टांग्यात त्या भागातील पहिलवान रुस्तुम व त्याची मुलगी रागमती बसली होती. वीरला पाहून रागमतीने टांगा थांबवला. ती मोठ्या कडवट स्वभावाची व घमेंडखोर होती. यामुळेच वीस वर्षांची झाली तरी अजून कोणी तिच्याशी लग्नाला तयार झाला नव्हता. रुस्तुमने ही अनेक प्रयत्न केले, पण आपल्या या मुलीचे लग्न करू शकला नाही.

वीर टांग्याजवळ पोचला, तेव्हा रागमती त्याला म्हणाला- "किती सुंदर आहेस रे तू ! मी पहिलवान रुस्तुमची मुलगी आहे. तुझ्याशी लग्न करायची माझी इच्छा आहे."

"माझं तर गौरीवर प्रेम आहे. तिला सोडून दुसऱ्या कोणाशी मी लग्न करणार नाही." वीरने स्पष्टपणे सांगून टाकले.

रागमतीने गौरी बाबत पूर्ण माहिती करून घेतली आणि मग म्हणाली- "तू तर मूर्खच आहेस की रे ! ती दरिद्री गौरी कुठे, अन् मी पहिलवान रुस्तुमची मुलगी कुठे ? मला नकार देऊन तिच्याशी लग्न करणार तूं ?" नाराज होत रागमती म्हणाली.

वीरने मान हालवीत आपला निश्चय पक्का असल्याचे दर्शविले. एवढ्यात एक झुरळ त्याच्यावर येऊन पडले. वीर घाबरून जोराने ओरडूं लागला. रागमतीच्या लक्षात आलं की हा तर एक नंबरचा भेकड आहे. तिने वीरला धमकावलं- "जर तू माझ्याशी लग्न करणार नसलास, तर झुरळांनी भरलेल्या खोलीत तुला कैद करून ठेवीन. समजलं ?"

हे ऐकून वीरने तेथून धूम ठोकली. रागमती टांग्यातून त्याचा पाठलाग करू लागली. त्याच वेळी भैरव तिकडून येत होता. टांगा थांबवून त्याने विचारले- "ही काय जबर्दस्ती चाललीय ?" रागमतीने भैरवला सारी हकिगत सांगितली.

"बेडूक आणि झुरळांना सुद्धा भीणारा हा भित्रट रुस्तुम पहिलवानाच्या मुलीशी लग्न करणार ! असला माणूस पहिलवानाचा जावई झाला तर सर्व लोक हसतील नाहीतर काय करतील ?" भैरवने प्रश्न विचारला.

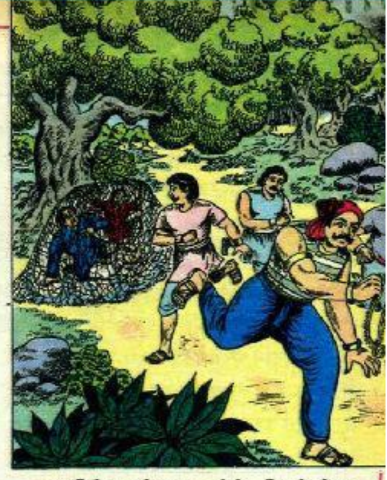
"हं, तुझं म्हणणं बरोबर आहे. एकाद्या साहसी माणसाशीच मी लग्न करीन. भित्रटाशी नाही. आता राहिली सौंदर्याची बाब, त्याबाबत नंतर विचार करीन." असं म्हणत तिने टांगा वळवला आणि निघून गेली.

घाबरट वीरने भैरवचे आभार मानले. आणि मग म्हणाला- "तू आता राजधानीहून परत येत आहेस होय ? तिथं कुठलं साहस करून दाखवलंस ते तर सांगशील ?"

वीरच्या या प्रश्नावर भैरव आनंदित झाला. सांगू लागला- "दोन मगरींशी एकाच वेळी सामना केला नि यशस्वी होऊन आलो. राजाने खुश होऊन दहा हजार अशर्फ्या दिल्या मला. त्या सुवर्णकाराकडे देऊन हा हिऱ्यांचा हार खरीदला आहे बघ. आता जाऊन गौरीला हा देतो आणि तिच्याशी लग्न करतो." तो बोलत होता, इतक्यात झाडावरून एक जाळे खाली पडले नि दोघे ही त्यात चांगलेच गुरफटले.

जाळ्यातून आपली सुटका करून घेण्यासाठी वीर व भैरव यांनी खूप प्रयत्न केले. पण व्यर्थ ! इतक्यात झाडावरून चार चोरांनी उड्या मारल्या, भैरवच्या जवळ असलेला हिऱ्यांच्या हार बळकावून त्यांनी धूम ठोकली.

थोड्या वेळाने भैरव व वीर कसे-बसे जाळ्यातून बाहेर पडले. भैरव वीरला म्हणाला- "झाडावर चोर लपून बसलेत हे तर आपल्याला माहीतच नव्हतं. माझ्याजवळ हिऱ्यांच्या हार आहे हे समजताच त्यांनी झाडावरून जाळं टाकलं. मी चोरांना असं-तसं सोडणार नाही. त्यांना पकडीन आणि आपला हार परत मिळवीन. तोपर्यंत तू गावात जा आणि गौरीला मी येत असल्याची खबर दे."

ज्या दिशेला चोर पळून गेले, तिकडे भैरव पळत सुटला. वीर गावात आला आणि गौरीला सर्व हकिगत सांगितली.

भैरवची प्रशंसा करीत गौरी म्हणाली- "चार चोरांना पकडण्यासाठी एकटा गेला हं? खरोखरीच बहाद्दुर आहे माझा भैरव !"

गौरीने लग्न केलं तर आता ती भैरवशीच करणार निश्चित. थोड्या वेळात हिऱ्यांचा हार घेऊन तो निश्चित येणारच, असा विचार करून वीर धाडसाने गौरीला म्हणाला- "हिऱ्यांच्या हाराशी लग्नाचा काय संबंध आहे ? तुला धन महत्त्वाचं वाटतं कीं प्रेम ? मी तर हिऱ्यांच्या हार तुला देऊ शकणार नाही. पण माझं प्रेम आहे तुझ्यावर ! गौरी, तू माझ्याशी लग्न कर ना."

हसून गौरी म्हणाली- "माझं पण तुझ्यावर

प्रेम आहे. तू ही गोष्ट अगोदरच सांगितली असतीस, तर तेव्हांच मी लग्नाला संमति दिली असती. निदान आता तरी तू हे साहस केलंस हे बरं झालं. मी लग्न तुझ्याशीच करीन.''

वीरचा आनंद गगनात मावेना. इतक्यात भैरव हिऱ्यांचा हार घेऊन तेथे येऊन पोचला.

''तू उशीर केलास. तू जे साहस करू शकला नाहीस, ते वीरने करून दाखविले. म्हणून मी आता वीरशीच लग्न करणार आहे.'' गौरी भैरवला म्हणाली.

आश्चर्याने भैरवने विचारले-''याने कुठलं साहस केलं ? बेडूक नि झुरळांना भिणारा हा वीर साहस काय करणार ? त्याने केलं तरी काय ते सांग.''

''साहस करण्यासाठी तलवारींनी लढायला पाहिजे असं नाही. मनातली गोष्ट साहसपूर्वक सांगणं सर्वांना जमत नाही. वीर धैर्यवान आहे, म्हणून पहिलवानाच्या मुलीशी लग्न करायला त्याने साफ नकार दिला. हिऱ्यांच्या हारासाठी जर मी तुझ्याशी लग्न केले तर हा एक व्यापारच नाही का होणार ?'' गौरी म्हणाली.

गौरीचं म्हणणं भैरवला ही पटलं. तो म्हणाला-''तुझा विचार योग्य आहे. साहस करण्याची माझी इच्छा होती, म्हणून मी राजधानीला गेलो. पहिलवानाच्या मुलीचं सौंदर्य पाहून मी तिच्यावर मोहित झालो. एकाद्या साहसी माणसाशी लग्न करीन असं जेव्हा ती म्हणाली, तेव्हा तिच्याबद्दल माझ्या मनात आकर्षण निर्माण झालं. पण आपल्या मनातील गोष्ट तिला सांगायचं धाडस मी करू शकलो नाही. आवश्यक अशा वेळी जे साहस करता येत नाही त्याचा काय फायदा ? खरोखरीच वीर माझ्याहून अधिक साहसी आहे.''

आता वीरचा उत्साह वाढला. तो म्हणाला-''तर मग 'मी साहसी आहे' हे तू मानलंस हं ! चल, पहिलवानाच्या मुलीशी तुझं लग्न व्हावं म्हणून मी तुला यथाशक्ति मदत करतो. तुझं साहस एक प्रकारचं आहे, माझं एका वेगळ्या प्रकारचं !''

हंसत गौरी म्हणाली-''होय, प्रत्येकाचं साहस आपलं आपलं असतं!''

काही दिवसात साहसी भैरवचे रागमतीशी व साहसी वीरचं गौरीशी थाटामाटात लग्न झाले.

माशांची शिकार

चांद काही कामासाठी शहराकडे निघाला होता. वाटेत तलावाच्या किनारी त्याला काही विचित्र दृश्य दिसलं. दोन माणसं हातात आरसे घेऊन अुभी होती. त्यानी आरसे अशा प्रकारे धरले होते की सूर्याचे किरण त्यांच्यावर पडून कवडसा तळ्याच्या पाण्यावर पडावा.

चान्द त्यांच्याजवळ गेला. त्याच्या असं लक्षात आलं की दोघांपैकी एक माणूस तर त्याच्याच गावातला कृष्णा नावाचा तरुण आहे; अन् दुसऱ्या माणसाच्या पोशाखावरून तो कोणी शहरी बाबू असावा असं वाटत होतं. चांदनं दोघांना विचारलं, ''हे तर काही विचित्रच वाटतंय! काय करताय तुम्ही?''

शहरी बाबू म्हणाला, ''हं! अडाण्याला सर्व विचित्रच वाटतं. आम्ही इथे तलावाकाठी अुभे आहोत; अन् खाली दिसतोय, तो आहे तलाव! आम्ही इथं मासे पकडत आहोत.''

आपलं आश्चर्य प्रकट करत चान्द म्हणाला, ''पण मी आजपर्यन्त तुमच्या प्रकारानं मासे पकडलेले पाहिले नाहीत कधी.''

''ही मासे पकडायची एक कला आहे. ती जाणणाराला आपले हातपाय ओलेही करावे लागत नाहीत की चिखल पाण्यानं बरबटून घ्यावे लागत नाहीत.'' शहरी बाबू रुबाब दाखवत म्हणाला.

बाबू गंम्भीर आवाजात पुढे म्हणाला, ''आमच्या वाडवडलांनी ही कला आम्हाला शिकवलीय. पण तुझ्याकडून फी घेतल्यावाचून मी फुकट का शिकवावी तुला? बघ याच्याकडे. तळ्याच्या काठी अुभं राहूनच यानं ती विद्या शिकून घेतलीय; तुला सुद्धा ही विद्या शिकायची असेल, तर पन्नास रुपये दे अन् ही कला शिकून घे.''

चांदनं ताबडतोब खिशातनं पैसे काढून त्यातून पन्नास रुपये मोजून बाबूच्या हातावर ठेवले. ते घेऊन तो चान्दला म्हणाला, ''सगळं रहस्य तर या आरशातच लपलेलं आहे.

विलास पाटील

आमच्यासारखा हालचाल न करता आरसा घेअून अुभा रहा इथं. पण एक गोष्ट लक्षात ठेव की, सूर्याचे किरण आरशावर पडून, त्यांचा कवडसा फक्त पाण्यावर एकाच जागी स्थिर राहिला पाहिजे. त्या किरणांची अुष्णता सहन न होअून मासे थकून पाण्याच्या वर येतील. फक्त ते हातांनी अुचलून घ्यायचं तेवढं आपलं काम आहे.''

काही संशय येअून चांदनं त्याला विचारलं, ''आतापर्यन्त अशा तऱ्हेनं किती मासे मिळाले तुला?''

यावर हसून शहरी बाबू अुत्तरला, ''तुला धरून हा सहावा मासा गळाला लागला माझ्या!''

आता चान्द ''धोका! दगा!'' असं ओरडू लागला.

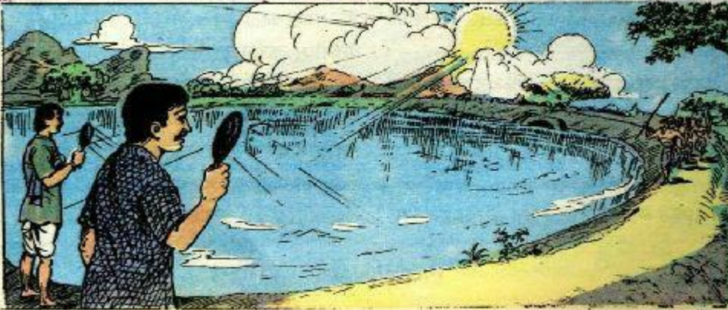
''ओरडून काही अुपयोग नाही आता. तुझ्यासारखी आणखी एकाद्या माशाची शिकार मिळत नाही, तोवर तुला इथे आरसा पकडून अुभं रहायला हवं. तू तसं केलंस, तर मी तुझे पंचवीस रुपये परत करीन. आहे कबूल?'' असं म्हणत त्यानं त्यातले पंचवीस रुपये कृष्णाच्या हातावर ठेवले, अन् त्याची सुटका केली.

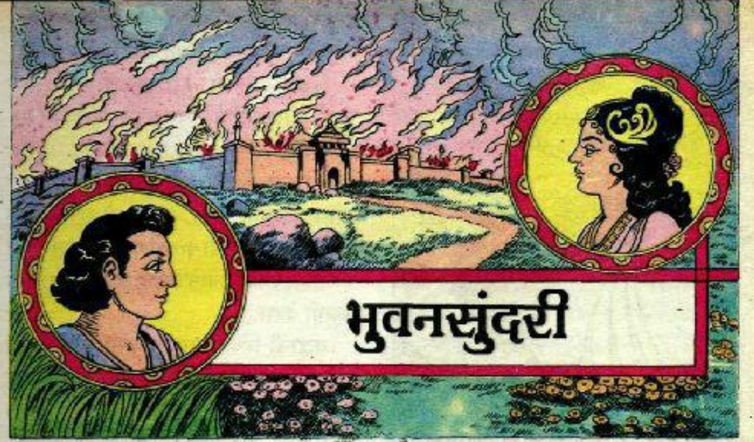
नंतर अर्धा तास निघून गेला, अन् त्यांना असं दिसलं की, कृष्णा आपल्याबरोबर हातात मजबूत लाठ्या पकडलेल्या चार माणसांना घेअून गावातून तळ्याकडेच येत आहे!

त्यांना पाहून प्रथम तर शहरी बाबू खूश झाला, पण नंतर त्याच्या मनात शंका अुत्पन्न झाली. तो चान्दला विचारू लागला, ''कृष्णानं माझ्याकडून विद्या शिकून घेतली. आता तो आणखी चार माणसांना घेअून येतो आहे, हे तर ठीकच आहे. पण त्यांनी हातात लाठ्या का आणल्या आहेत, हे नाही समजत मला?''

जोराने हसत चान्द म्हणाला, ''लाठ्यांनी शिकार कशी करावी हे तुला शिकवायला येत आहेत ते! मला तर दयाच येतेय तुझी! हातपाय तुटल्यावर तू शहरात कसा जाअू शकशील, याची काळजीच वाटतेय मला!''

शहरी बाबूनं लगेच आपल्या खिशातले सारे पैसे चान्दच्या हातात कोंबले अन् मागे वळूनही न पहाता त्यानं शहराच्या दिशेनं पोबारा केला!

भुवनसुंदरी

५

(ट्रोजन राजाचा मुलगा मोहन हा भुवन सुंदरीला पळवून घेअून आला. ग्रीकांनी आपली जहाजे आणि सेना तयार करून ट्रॉय नगरावर हल्ला केला. पहिल्या दिवशी ट्रोजन सेनेचा पराभव झाला अन् ती नगरात परत आली. यानन्तर पुन्हा ग्रीक सेनेने ट्रॉयला वेढा घातला आणि आसपासच्या देशात लुटालूट सुरू केली. ट्रॉयला अनेक वर्षं वेढा घालून राहिले. या नअू वर्षांत युद्ध तर झाले नाहीच, पण ग्रीक शिबिरांच्या आत अन् बाहेर अनेक घटना घडल्या.) यानन्तर -

ट्रॉय नगराच्या वेढ्याला नअू वर्षे झाली. परन्तु ग्रीक लोक युद्ध करू शकले नाहीत. थंडीचे दिवस सुरू झाले. त्या भागात या काळात युद्धे होत नसत. त्यामुळे त्या काळात ग्रीकांनी आपल्या शिबिरांचा विस्तार केला. धनुर्विद्येत आपली अधिक प्रगती करत ते दिवस काढत राहिले.

युद्धभूमीपासून थोड्याच अंतरावर सूर्यदेवाचे एक मंदिर होते. तो भाग तटस्थ गणला जाई. त्या मंदिरात बळी देण्याचा विधी पार पाडण्यासाठी ग्रीक व ट्रोजनही जातयेत असत. ट्रोजन प्रमुखही त्या मंदिरात आलेले ग्रीकांना अधूनमधून दिसत.

एक दिवस वज्रकाय बलीविधी पार पाडण्यासाठी त्या मंदिरात गेला असता वर्धनची पत्नी व कन्या यांना त्याने पाहिले. त्या पण तिथे त्याच कामासाठी आलेल्या होत्या. वर्धनची कन्या प्रमोदिनी ही लावण्यवती होती. तिला

पाहिल्याबरोबर वज्रकायचे तिच्यावर मन बसले. शिबिरात परत आल्याबरोबर त्याने वीरसिंहकडे एक दूत पाठवला. दूताने वीरसिंहला म्हटले, ''तुमची भगिनी प्रमोदिनी हिच्याशी विवाह करायची वज्रकायची इच्छा आहे.'' त्याच दूताकरवी वीरसिंहने वज्रकायला कळवले की, ''तू जर आपलं ग्रीक शिबिर सोडून माझे पिता वर्धन यांच्या पक्षाला येऊन मिळालास, तरच तुला माझ्या बहिणीशी विवाह करता येईल. पण आपल्या ग्रीकांशी जर तुला बेइमानी करायची नसेल तर कमीत कमी एक काम कर - आपल्या बाजूच्या वीरांपैकी भूधव व आणखी काहींना ठार मारून टाक. पण हे काम पुरं करण्याची तुला प्रतिज्ञा करावी लागेल अन् आमची खात्री करून द्यावी लागेल.''

वज्रकायला या अटी पाळणे शक्य झाले नाही. आता थंडीचे दिवस संपून वसंतकाल सुरू झाला होता. अन् पुन्हा युद्धाला तोंड लागले. युद्धकाळात वीरसिंहला भेटायचा वज्रकायने अनेकदा प्रयत्न केला. परन्तु तो सफल होऊ शकला नाही. एकदा वीरसिंहला भेटायला जात असताना एका भावाने त्याचा तळहात बाणाने जखमी केला.

युद्धाची स्थिती पाहता, असे स्पष्ट दिसत होते की परमेश्वराची ग्रीकांना साथ नसून, अुलट तो त्यांना प्रतिकूल आहे.

प्रथम वज्रकायने जेंव्हा ट्रॉयच्या आसपासच्या राज्यात लुटालूट केली, तेंव्हा त्याला अनेक स्त्रिया दासी म्हणून मिळाल्या होत्या. त्यांच्यात हेमा व भामिनी नावाच्या दोन दासी होत्या. ग्रीक वीरांनी मिळालेल्या सर्व स्त्रिया आपसात वाटून घेतल्या, तेंव्हा हेमा सम्राटाच्या अन् भामा वज्रकायच्या ताब्यात आली होती.

हेमाच्या पित्याचे नाव हमांबर असून, तो आपल्या मुलीला सम्राटाकडून परत मिळवू इच्छित होता; म्हणून त्याने अनेक मूल्यवान वस्तु सम्राटाला भेट म्हणून अर्पण केल्या अन् 'आपली मुलगी आपल्याला परत द्यावी' अशी सविनय प्रार्थना केली.

सम्राटाने ती मागणी झिडकारली अन् भेटवस्तु परत पाठवल्या. त्याबरोबर त्याने हमांबरला खूप शिव्याही देऊन हाकलून लावले. ही घटना घडली, तेंव्हा ग्रीकांच्या शिबिरांवर बाणांचा वर्षाव होत राहिला. हे बाण कोठून येत आहेत, हेही कोणाला कळले नाही. त्यामुळे अनेक ग्रीक सैनिक प्राणाला मुकले. दहा दिवसांनंतर ग्रीक नौकांचा मार्गदर्शक म्हणून आलेल्या कांशुक नावाच्या व्यक्तीला ते रहस्य अुलगडले.

कांशुकने ग्रीक सेनापतींना सांगितले, ''हमांबर हा सूर्योपासक असून सूर्याला तो अतिशय प्रिय आहे. तो आपल्या मुलीला परत न्यायला आला असता सम्राटाने त्याला अपशब्द बोलून रिकाम्या हातांनी परत पाठवले. त्याने सूर्यदेवाची निष्ठेने पूजा केली अन् फलस्वरूप सूर्यच हे बाण सोडून आपल्याला शिक्षा देत आहे. या धोक्यातून आपली सुटका हवी असेल तर एकच अुपाय आहे; अन् तो म्हणजे हेमाला तिच्या पित्याकडे परत पाठवणे.''

सम्राटाचा यावर विश्वास बसला अन् हेमाला त्याने तिच्या पित्याकडे परत पाठवले. आता त्याने वज्रकायची दासी भामा हिला आपल्या ताब्यात घेतले. त्याला असे वाटले की आपल्या या कृत्याला कोणीही विरोध करणार नाही.

परन्तु राजाच्या या कृतीबद्दल वज्रकाय चांगलाच संतापला. त्याने जाहीर केले की, ''आता यापुढे या लढाईशी माझा काहीच संबंध नाही; मी युद्धात मुळीच भाग घेणार नाही.'' त्याचे तर अगोदरच प्रमोदिनीवर प्रेम बसले

होते. तिचा पिता वर्धन याला खूश करायला त्याला योग्य संधी चालून आली होती. वज्रकायबरोबरच त्याचे सैन्यही युद्धातून मागे सरले.

वज्रकायच्या या प्रतिज्ञेमुळे ट्रोजनांच्या आनन्दाला पारावार राहिला नाही. वज्रकायसारख्या महान योद्ध्याचे युद्धातून अंग काढून घेणे म्हणजे त्यांना वरदानच वाटले. मोठ्या अुत्साहाने ते आता ग्रीकांवर तुटून पडले. त्यांच्या हल्ल्याने सम्राट घाबरून गेला अन् त्याने ट्रोजनांकडे युद्धसमाप्तीचा संदेश पाठवला.

युद्ध थांबले. ते तर भुवनसुन्दरीसाठी सुरू झाले होते. असा निर्णय घेण्यात आला की तिचा पति प्रताप व तिला पळवून नेणारा मोहन

यांच्यात द्वंद्वयुद्ध व्हावे, अन् त्यात जिंकणाराला भुवनसुन्दरीचा ताबा मिळावा. प्रताप व मोहन यांच्यात तसे युद्ध झालेही. परन्तु ते अनिर्णित राहिले. कारण मोहन मधेच अदृश्य झाला. नंतर असे सांगितले गेले की मायादेवीने आपल्या मायेने त्याला अदृश्य करून ट्रॉय शहरात पोचवले.

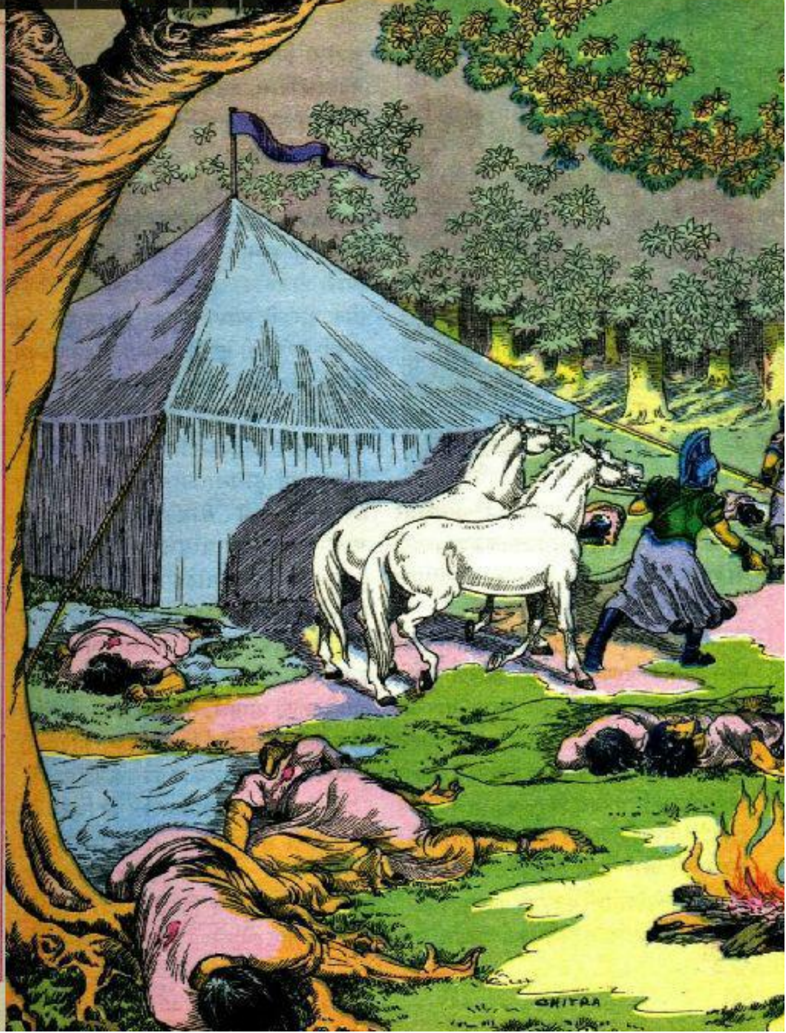
द्वंद्वयुद्ध अनिर्णित राहिल्यामुळे युद्धसमाप्तीत अडचण अुपस्थित झाली. कंटक नावाच्या एका ट्रोजन वीराने प्रतापवर बाण सोडला. यामुळे रागावून देवमयने कंटकला तेथल्या तेथे मारून टाकले. त्याने प्रशंसनलाही जखमी केले.

यानन्तर वीरसिंहने वज्रकायला द्वंद्वयुद्धाचे आव्हान दिले. परन्तु वज्रकायने कळवले की, "मी आता युद्धातून अंग काढून घेतलेले आहे." मग ग्रीकांनी भूधवची वीरसिंहाशी युद्ध करण्यासाठी निवड केली; कारण वज्रकायनंतर ग्रीकांकडे भूधव हाच नाव घेण्याजोगा योद्धा होता.

वीरसिंह व भूधव यांच्यात सूर्यास्तापर्यन्त द्वंद्व झाले परन्तु कोणीच हरला किंवा जिंकलाही नाही. दोघेही समान राहिले. सूर्यास्त होताच त्यांनी नियमाप्रमाणे युद्ध थांबवले. दोघांनी युद्धकौशल्याबद्दल एकमेकांची प्रशंसा करून एकमेकांना बक्षिसेही दिली. दोन्ही पक्षांनी युद्धसमाप्तीची घोषणा दिली. ग्रीकांनी युद्धात मेलेल्यांना एका खड्ड्यात गाडले अन् त्यावर एक अुंचवटा बनवून वर एक भिंत बांधली. भिंतीसमोर एक खोल चर खोदून त्यांनी त्यासमोर एक कुंपण अुभे केले.

काही काळानन्तर पुन्हा युद्धाला सुरुवात झाली. या युद्धात ग्रीकांनी फार मोठ्या प्रमाणावर मार खाल्ला. ट्रोजनांनी पाठलाग करून त्यांना दूर हाकलून लावले. त्या रात्री समुद्रतटावर पोचून ट्रोजनांनी ग्रीकांच्या जहाजांसमोर आपले तंबू ठोकले.

ग्रीकांचा सरसेनापती सम्राट हा परिणाम पाहून फार नाअुमेद झाला. आता काहीही करून वज्रकायला युद्धात भाग घ्यायला लावायचा विचार त्याने केला. तसे न घडले तर आपला पराभव होणार अशी त्याची खात्री होती. शेवटी रक्तवर्ण, भूधव व रूपधर यांच्याबरोबर आणखी दोन वीरांना सम्राटाने वज्रकायची समजून

काढण्यासाठी पाठवले. जाताना त्यांच्याबरोबर अनेक अमोल अुपहारही सम्राटाने वज्रकायसाठी पाठवले, अन् त्याला कळवले, "आपली भामिनी परत घे अन् युद्धात भाग घे."

भामिनीला वज्रकायच्या हाती परत सोपवण्याचे आणखीही एक कारण होते. पित्याकडे परत पाठवलेल्या हेमाने आपल्या पित्याला म्हटले होते, "मी इथे तुमच्याकडे रहाणार नाही. मला सम्राटाकडेच परत जायचे आहे, कारण तिथे माझे दिवस फार मजेत जात होते." पित्याचे काही एक न अैकता, ती सम्राटाकडे परत आली होती.

सम्राटाच्या दूतांशी वज्रकाय फारच चांगला वागला, खूप गोड बोलला त्यांच्याशी; पण आपला निर्णय बदलायला मात्र त्याने साफ नकारच दिला. वज्रकाय त्या दूतांना म्हणाला, "मी तर अुद्याच आपली जहाजं घेअून स्वदेशी परत जाणार आहे."

रूपधर व देवमय यांनी त्याच रात्री ट्रोजन शिबिरांवर हल्ला करायचा निश्चय केला. ते जेंव्हा या कामासाठी निघाले, तेंव्हा वाटेत त्यांना ट्रोजनांचा एक हेर भेटला. या दोन्ही ग्रीक वीरांनी त्याला पकडून खूप मारले अन् शत्रूची बरीचशी गुपिते त्याच्या तोंडून वदवून घेतली. नंतर त्यांनी त्याला ठार मारले.

त्याने सांगितलेले सर्वात मुख्य रहस्य असे - ट्रेस देशचा राजा विच्छेदन हा थोड्याच दिवसांपूर्वी ट्रॉयला आला होता. त्याच्या बरोबर त्याचे सैन्यही होते. त्याने आपल्याबरोबर वायुवेगाने धावणारे, दुधासारखे स्वच्छ पांढरे असे काही घोडेही आणले होते. त्यांच्याबद्दलचे असे भविष्य होते की, 'हे घोडे जर ट्रॉय नगरात चरले अन् नगराच्या दक्षिणेला वहाणाऱ्या स्कामंदर नदीचे पाणी प्यायले, तर ट्रॉय नगर कोणीही जिंकू शकणार नाही.' विच्छेदनच्या घोड्यांनी अजूनपर्यन्त यातील एकही कृत्य केलेले नव्हते. त्याच हेराकडून असेही समजले की विच्छेदन आज रात्री अमूक अमूक तंबूत मुक्कामाला असणार आहे. रूपधर व देवमय हेराला मारल्यानन्तर लगेच विच्छेदनच्या तंबूकडे गेले. तेथे गाढ झोपलेल्या विच्छेदन व त्याच्या बारा सोबत्यांनी त्यांना यमसदनाला पाठवले आणि मोठ्या आनन्दाने विजयोत्सवाच्या उन्मादात घोडे बरोबर घेअून ते आपल्या शिबिरात परतले.

थोड्या वेळाने विच्छेदनच्या अन्य लोकांना आढळले की आपला मालक व त्याची बारा माणसे मारली गेली आहेत अन् घोड्यांचीही चोरी झालेली आहे! ते घाबरून परत जाअू लागताच ग्रीकांनी त्यांनाही रस्त्यात पकडून मारून टाकले.

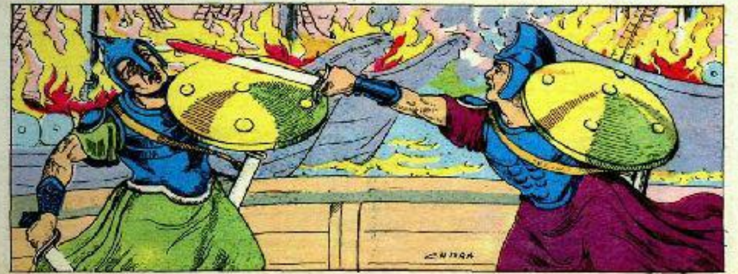
इतके सारे घडल्यानंतर दुसऱ्या दिवशीही लढाईत ग्रीकांचा पराभव झाला. असे म्हणावे लागले की आतापर्यन्त ट्रोजनांकडून त्यांचा इतका दारुण पराभव कधीच झाला नव्हता. स्वतः सम्राट, देवमय, रूपधर आदि सर्व प्रमुख वीर जखमी झाले. त्यांच्या जखमा पाहून वाटले की त्यांच्यापैकी कोणी ही आता जिवंत राहणार नाही.

वीरसिंह हा महान् वीर होता. रणांगणावर तो सिंहासारखा गरजत शत्रूवर तुटून पडे. त्याच्या शक्ती व पराक्रमापुढे ग्रीक वीर कधीच टिकू शकले नाहीत. त्याने ग्रीकांना युद्धभूमीवरून पळवून लावले. नुसत्या त्यांच्या पलायनाने त्याचे समाधान झाले नाही. तो त्यांचा दूरवर पाठलाग करत राहिला. सर्व ग्रीक वीरांनी आपणाकडून खूप प्रयत्न केला, आपली सारी शक्ती पणाला लावली, तरीही वीरसिंहपुढे त्यांची डाळ शिजली नाही. त्यांचे सर्व प्रयत्न विफल झाले.

भूधवने फेकलेला परशू वीरसिंहला लागला. क्षणभर असे वाटले की, तो जणू मूर्च्छित होअून पडला आहे. परंतु इतक्यात सावध होअून तो आपल्या सेनेला प्रोत्साहन देअू लागला. त्याच्यात नवीन वीरश्रीचा संचार झाला.

पहाता पहाता ट्रोजन ग्रीक नौकांजवळ पोचले; एका नौकेला त्यांनी आग लावली. ती चन्द्रप्रभूची नौका होती. ग्रीक नौका ट्रॉयच्या समुद्रतटावर पोचल्या, तेंव्हा किनाऱ्यावर अुडी घेणारा पहिला साहसी वीर हा चन्द्रप्रभूच होता. अन् सर्वात प्रथम मरणारा ग्रीक वीरही हाच होता.

क्रमशः

चांदोबाच्या बातम्या

आरामात गाडी चालवा

मागे आरामात टेकून बसून चालवता येईल अशी एक रिक्षासारखी गाडी नुकतीच बनवण्यात आली आहे. त्यावर बसून चालवताना असे वाटेल की जणू आपण चाकेवाल्या एकाद्या खुर्चीवरच बसून आराम करत आहोत. तीन चाकेवाल्या या रिक्षाचे एकएक चाक ६० सें.मी. रुन्दीचे असून ते चढउतार ही अगदी सहजपणे पार करू शकते. या वाहनाला २४० व्होल्टेजची मोटर लावलेली असून, हे वाहन वेगाने, हळूहळू न मागे आणि पुढेही चालू शकते. यासाठी याला तीन पुशबटन्स लावलेली असतात. तुम्हाला हवे तर याचे भाग सुटे करून ही गाडी मोटरकारच्या मागे टाकूनही नेता येते. इतक्या सोयींनी युक्त ही गाडी कोणाकरता बनवली गेली आहे, हे माहीत आहे तुम्हाला? हातपाय धडधाकट असणाऱ्या माणसांसाठी नक्कीच नव्हे हं! ती बनवली आहे पंगु लोकांसाठी.

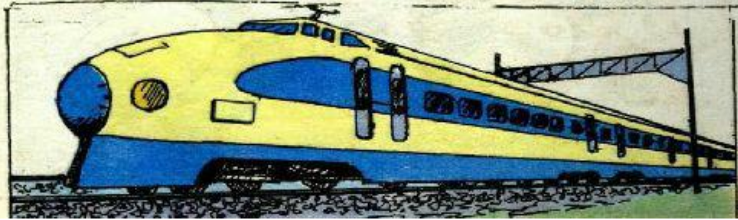

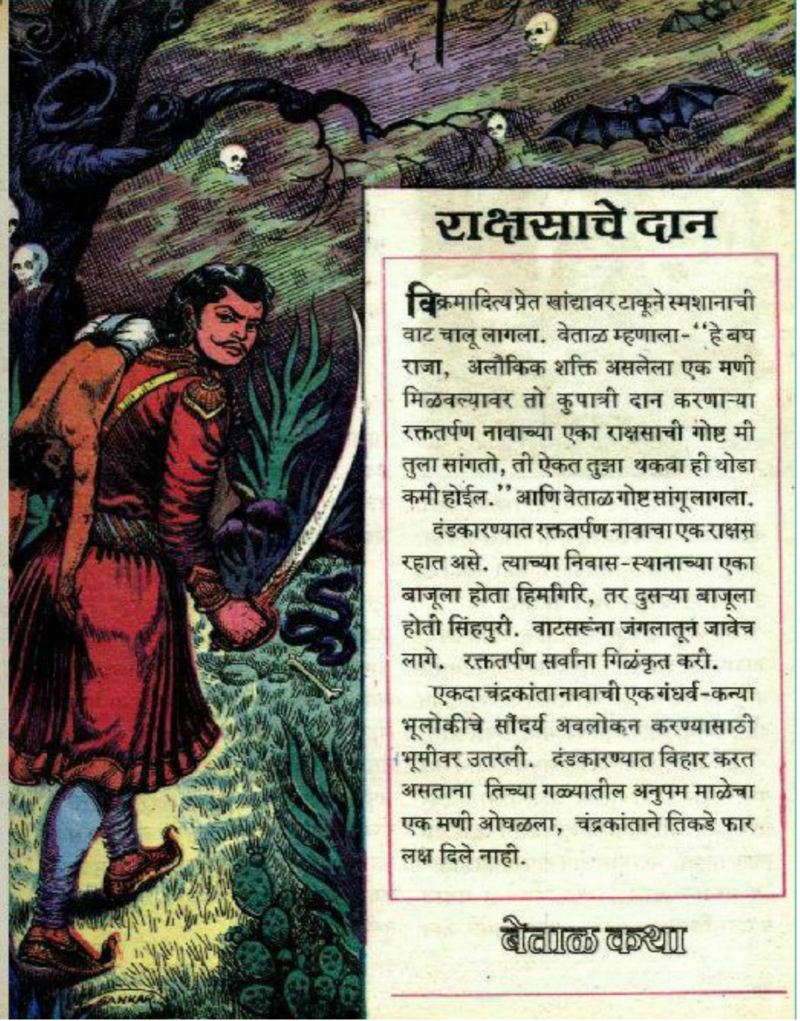
गाण्यातला अुच्चांक

मद्रासच्या कॉलेजांतील काही विद्यार्थ्यांनी 'लक्ष्मण श्रुति' नावाच्या एका संगीत सभेची स्थापना केलीय. या संस्थे द्वारा सुगम संगीतातील गीते गायली जातात, पण मुख्यतः हे गायक चित्रपट-गीते गातात अन् श्रोत्यांचे भरपूर मनोरंजन करतात. मागील डिसेंबर १७ रोजी यांनी सतत ३६ तास चित्रपट गीते गाअून नवा अुच्चांक प्रस्थापित केला. त्यांनी यापूर्वीच गिनीज बुक ऑफ वर्ल्ड रेकॉर्डच्या अधिकाऱ्यांना आपल्या या अुपक्रमाचा अुल्लेख त्या पुस्तकात व्हावा, याबद्दल लिहून कळवले होते.

खूप वेगच वेग, पण धोका नाही

'षिन कानसेन' नावाची बुलेट आगगाडी गेली तीस वर्षे जपानमधील टोकियो व ओसाका या दोन शहरांदरम्यान धावत असते. ताशी २२० कि.मी. वेगाने ती धावते, परन्तु आजतागायत कोणताही अपघात तिला झालेला नाहीय. ही गाडी सुरु झाली १ ऑक्टोबर १९६४रोजी. जपानमधे धावणाऱ्या सर्व गाड्यांना 'मार्गदर्शन करणारी गाडी' असे तिला म्हणायला हरकत नाही. या नंतर ज्या गाड्या अस्तित्वात आल्या, त्या काही न काही कारणाने बन्द करण्यात आल्या. पण ही मात्र चालूच राहिली. ताशी २७० कि.मी. वेगाने धावणारी 'नोजोमी' नावाची गाडी १९९२ मधे प्रविष्ट झाली. हिच्यामुळे टोकियो-ओसाका या प्रवासाला (५१२ कि.मी.) एकोणीस मिनिटे कमी लागतात. परन्तु काही अडचणींमुळे सध्या ती बंद पडलेली आहे.

राक्षसाचे दान

विक्रमादित्य प्रेत खांद्यावर टाकूने स्मशानाची वाट चालू लागला. वेताळ म्हणाला-"हे बघ राजा, अलौकिक शक्ति असलेला एक मणी मिळवल्यावर तो कुपात्री दान करणाऱ्या रक्ततर्पण नावाच्या एका राक्षसाची गोष्ट मी तुला सांगतो, ती ऐकत तुझा थकवा ही थोडा कमी होईल." आणि वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

दंडकारण्यात रक्ततर्पण नावाचा एक राक्षस रहात असे. त्याच्या निवास-स्थानाच्या एका बाजूला होता हिमगिरि, तर दुसऱ्या बाजूला होती सिंहपुरी. वाटसरूंना जंगलातून जावेच लागे. रक्ततर्पण सर्वांना गिळंकृत करी.

एकदा चंद्रकांता नावाची एक गंधर्व-कन्या भूलोकीचे सौंदर्य अवलोकन करण्यासाठी भूमीवर उतरली. दंडकारण्यात विहार करत असताना तिच्या गळ्यातील अनुपम माळेचा एक मणी ओघळला, चंद्रकांताने तिकडे फार लक्ष दिले नाही.

बेताळ कथा

रक्ततर्पण वाटसरूंच्या शोधात हिंडत असता चंद्रकांताचा ओघळलेला मणी त्याला दिसला. अद्‌भुत कांतीने तो चमकत होता. त्याने तो उचलून आपल्या गळ्यात घातला.

तो मणी परिधान करताच रक्ततर्पणचा कायापालट झाला. त्याच्या मनातील विचार आमूलाग्र बदलले. त्याच्या अत्यंत कठोर हृदयात दया, करुणा आदि सात्विक भाव उत्पन्न झाले.

जंगलातून जाणाऱ्या वाटसरूंकडे त्याचे लक्ष गेले. एक लहान मुलगा आपल्याला कडेवर घेण्यासाठी वडिलांपाशी हट्ट करतो आहे असे त्याने पाहिले. जरा नाराजीने बाप सांगत होता- 'तू पायीच चाल.' रक्ततर्पणच्या मनात सहानुभूति जागृत झाली. त्यांना सामोरे जात तो म्हणाला- "लहान मुलगा चालू शकत नाही. त्याला कडेवर घेतलंस तर काय बिघडेल ? बरं, मी तुला मदत करतो. तुम्ही दोघे ही माझ्या खांद्यावर बसा. तुम्हाला जिथे जायचंय, तिथे मी तुम्हाला पोचवून देतो."

राक्षसाला पाहताच बाप घाबरून गेला. मुलाला उचलून तो पळून जाऊ लागला.

वाटसरू पाहिला की त्याच्यावर झडप घालायची रक्ततर्पणला सवय होती. पण आता त्याला मदत करायची इच्छा त्याला झाली. आपल्या स्वभावात झालेला बदल पाहून रक्ततर्पणला मोठे आश्चर्य वाटले. असं काय झालंय हे त्याला समजेना. तो विचार करीत एका झाडाखाली बसला. तेव्हा धर्मवेद नावाच्या एका मुनीने त्याला पाहिले. मुनीजवळ अद्‌भुत तपोशक्ति होती.

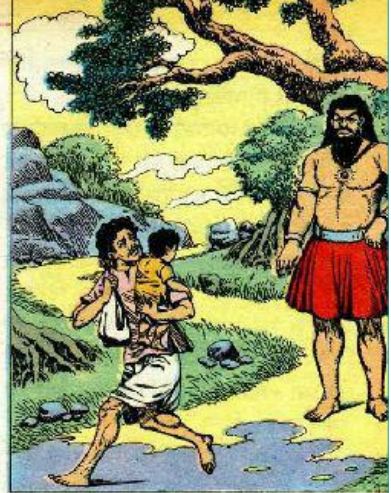
आपल्या तपोशक्तीच्या साह्याने मुनीला रक्ततर्पणच्या मनातील प्रश्न समजला. त्याच्या जवळ येऊन तो मुनीला म्हणाला- "राक्षसा, आपला व्यवहार तुझा तुलाच विचित्र वाटतो आहे ना ? त्याचं कारण आहे-तुझ्या गळ्यात लटकणारा हा मणी ! दयाळू स्वभावाची गंधर्वकन्या चंद्रकांताचा हा मणी आहे. मनातील अपूर्ण इच्छा पूर्ण करायची अद्‌भुत शक्ति या मण्यात आहे. म्हणून तुला जर लोकांना मदत करावीशी वाटत असेल, तर मनुष्य-रूप धारण करून तू सत्कार्य करू शकतोस." एवढं सांगून मुनी अदृश्य झाला.

मुनीचे बोलणे ऐकून रक्ततर्पणच्या मनात मण्याच्या प्रभावाची परीक्षा करण्याची इच्छा निर्माण झाली. त्याने मनातल्या मनात मनुष्य बनण्याची इच्छा केली. आणि हा-हा म्हणता तो माणूस होऊन गेला. त्या दिवसापासून रक्ततर्पण जंगलातून जाणाऱ्या वाटसरूंना मदत करू लागला. त्यांना लुबाडणाऱ्या लुटारूंना त्याने ठार मारून टाकले. वाटसरूंना प्यायला पाणी मिळावे म्हणून त्याने जंगलात काही ठिकाणी विहिरी खोदल्या. रस्त्यावरील काटेरी झाडे-झुडपे उपटून टाकली.

परंतु अनपेक्षितपणे एक संकट आले. मुनी धर्मविद रक्ततर्पणला जेव्हा मण्याचा महिमा सांगत होता, तेव्हा झाडावर लपून बसलेल्या आदित्यने ते ऐकले. आदित्य सिंहपुरीचा हेर होता. सिंहपुरीचा राजा विक्रमभूपति याच्या मनात सम्राट बनण्याची जबरदस्त इच्छा निर्माण झाली. त्याने शेजारच्या हेमगिरी राज्यावर एकदम आक्रमण करून ते जिंकायची एक गुप्त योजना बनविली.

हेमगिरीचा राजा विजयादित्य धार्मिक प्रवृत्तीचा होता. त्याच्या अमलाखाली देश सुसंपन्न होता. प्रजेला कुठल्याही प्रकारचा त्रास नव्हता. लोक आनंदाने सुखात रहात होते.

विक्रमभूपतीच्या आपल्यावर आक्रमणची बातमी जेव्हा विजयादित्याला समजली तेव्हा तो घाबरून गेला. तो मनात अत्यंत दुःखी

झाला. त्याचं कारण होतं हेमगिरीची आर्थिक दुर्बलता आणि आवश्यक सेना-बलाचा अभाव. विजयादित्याने तह करण्याचा संदेश पाठविला, पण त्याचा काही उपयोग झाला नाही. आता युद्ध अटळ होते.

सिंहपुरीचा हेर आदित्य राजधानीत पोचला आणि राजाला सर्व वार्ता सांगितली. तो राजाला म्हणाला- "जर राक्षसाकडील तो मणी आपल्या हाती आला, तरी आसपासच्या सर्व राज्यांना आपण जिंकू शकू."

आदित्यचा सल्ला ऐकून विक्रमभूपतीला वाटले जणू आपण सम्राट झालो आणि आता आपला शत्रु बनण्याचं साहस कोणी ही करणार नाही. त्याचा आनंद गगनात मावेना. तो

रथावर स्वार होऊन रक्ततर्पणला भेटण्यासाठी जंगलाकडे निघाला.

याच वेळी हेमगिरीचा राजा विजयादित्य वेषांतर करून राज्यात संचार करू लागला. जवळ येऊन ठेपलेल्या युद्धाबाबत जनतेला काय वाटते हे जाणून घ्यायचा त्याचा विचार होता. एका ठिकाणी वृक्षाच्या शीतल छायेत विश्रांति घेत असलेला मुनी धर्मविद त्याला दिसला. मुनीच्या मुख-मंडलावरील अद्‌भुत तेज पाहून विजयादित्याला मोठे आश्चर्य वाटले. तो मुनीच्या जवळ गेला आणि विनयपूर्वक नमस्कार करून उभा राहिला.

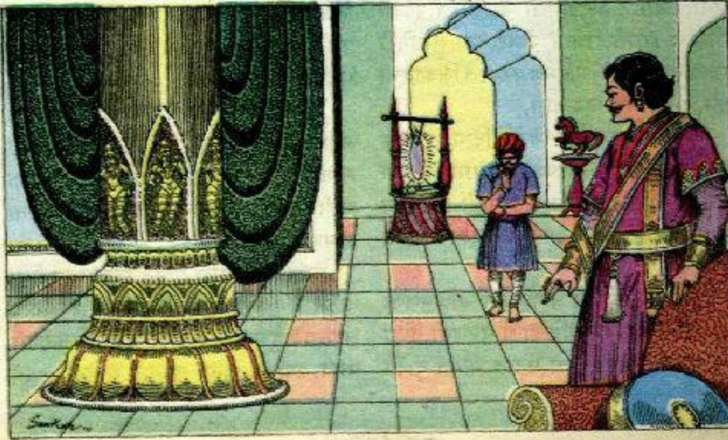
धर्मवेदने राजाला नखशिखान्त नीट न्याहाळले आणि म्हणाला-"राजा, तुझ्या मनातील दु:ख मी जाणले. सिंहपुरीचा राजा विक्रमभूपतीशी सामना करायचा असेल तर एकच एक उपाय मी सुचवितो. तू ताबडतोब दंडकारण्यात जा. तेथे रक्ततर्पण नावाचा एक राक्षस आहे. त्याच्या जवळ असलेल्या मण्याच्या प्रभावाने हल्ली तो माणसाच्या रूपात वावरत आहे. संकटग्रस्तांना तो सर्व प्रकारे मदत करतो. गळ्यात लटकणारा मणी पाहून तू त्याला सहज ओळखू शकशील. आपली अडचण तू त्याला सांग. आणि तो महिमाशाली मणी मिळविण्याचा प्रयत्न कर."

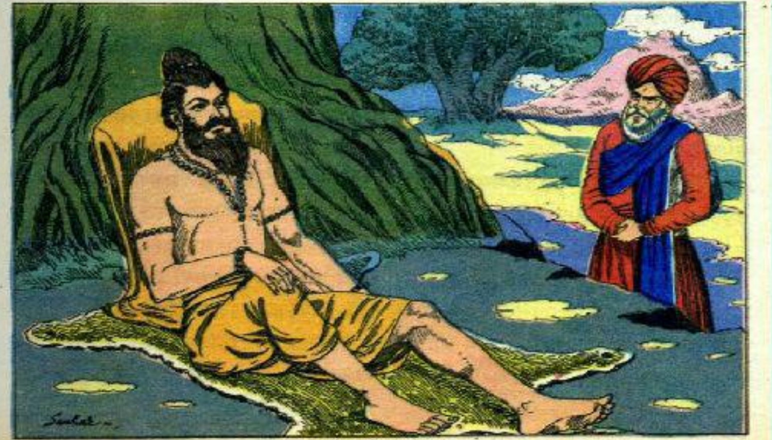
विजयादित्य ताबडतोब घोड्यावर स्वार होऊन भेटायला निघाला. परंतु सिंहपुरीचा राजा विक्रमभूपति यापूर्वीच मानवरूपधारी रक्ततर्पणला भेटला होता. तो म्हणाला होता-"राक्षसोत्तम, आपली कीर्ति मी खूप ऐकली आहे. मी सिंहपुरीचा राजा विक्रमभूपति. अन्य देशांचे राजे आपापसात भांडत आहेत. एकमेकांचा नाश करण्यासाठी टपून बसले आहेत. मी त्या सर्वांना आपल्या ताब्यात आणू इच्छितो. त्या सर्वांचा सम्राट बनण्याची माझी इच्छा आहे. जन-कल्याणाच्या योजना आखून प्रजेला सुखी बनवणे हाच माझा एकमात्र उद्देश आहे. यात माझा स्वत:चा काही स्वार्थ नाही. आपण कृपा केली तरच हे शक्य आहे. म्हणून मी आपल्या भेटीसाठी आलो आहे. आपण आपल्या जवळचा प्रभावशाली मणी मला द्यावा अशी मी आपणास प्रार्थना करतो. मण्याच्या साह्याने मी जनकल्याणाच्या योजना यशस्वी करून दाखवू शकेन. यामुळे आपल्याला ही पुण्य मिळेल. मण्याच्या प्रभावाने मी जनतेचे कष्ट दूर करीन, प्रजेला सुखी बनवीन."

रक्ततर्पणने उत्तर दिले-"तुझी मागणी मान्य करायची असेल, तर प्रथम मला तुझ्या राज्यात येऊन शासन कसे करतोस हे पाहिले पाहिजे. तुला मणी द्यायचा की नाही याचा निर्णय मी नंतरच घेऊ शकेन."

विक्रमभूपतीने राक्षसाचे आभार मानले आणि आपल्या राजधानीला परत आला.

दुसऱ्या दिवशी विजयादित्य जंगलात आला. त्याने राक्षसाला ओळखले आणि म्हणाला-"महाराज, मी हिमगिरी राज्याचा राजा विजयादित्य. सिंहपुरीचा राजा विक्रमभूपति माझ्या देशावर आक्रमण करणार आहे. तो फार दुष्ट स्वभावाचा आहे. आपल्या मण्याच्या साह्यावाचून त्याला जिंकणे मला केवळ अशक्य

आहे. आपण मला मदत कराल अशी माझी खात्री आहे.''

रक्ततर्पण म्हणाला-''राजा, काळजी करू नकोस. मी तुझ्या देशात येईन आणि तेथील परिस्थिति स्वत: पाहीन. मग मला काही निर्णय घेता येईल. तुझा शत्रु विक्रमभूपति याला ही मी असेच वचन दिलेले आहे.''

विजयादित्याने रक्ततर्पणला नम्रपणे नमस्कार केला आणि आपल्या देशी परत आला.

रक्ततर्पण प्रथम हिमगिरी देशात गेला. तेथील सर्व परिस्थिति पाहून त्याला समजले की विजयादित्य धार्मिक प्रवृत्तीचा राजा आहे आणि त्याच्या राज्यात प्रजा सुखी आहे. त्याच्या हे ही लक्षात आलं की सिंहपुरीचा राजा आक्रमणाच्या तयारीत मग्न आहे. तो तेथून सिंहपुरीला गेला. राजा विक्रमभूपति क्रूर व अत्याचारी आहे हे ही तो समजून चुकला. त्याची प्रजा दु:खी आहे आणि सम्राट बनण्याची त्याची महत्त्वाकांक्षा आहे. अन्य देशांचे आधिपत्य आपल्याकडे यावे यासाठी तो प्रयत्नांची शिकस्त करीत आहे.

आता रक्ततर्पण विचारात पडला की या दोन राजापैकी आपला मणी कोणाला द्यावा ? या मण्याचा खरा अधिकारी कोण ? तो राजा विक्रमभूपतिला भेटला आणि म्हणाला-''मी तुला हा मणी देतो. याचा तू स्वीकार कर.'' मणी देऊन रक्ततर्पण जंगलात निघून गेला.

वेताळाने विक्रमादित्याला एवढी गोष्ट ऐकवली आणि नंतर म्हणाला-''राजन्, रक्ततर्पणाचं हे दान कुपात्री आहे. विक्रमभूपति क्रूर आणि अत्याचारी आहे. त्याच्या राज्यात प्रजा सुखी नाही. जनतेवर निरनिराळ्या प्रकारचे अत्याचार होत आहेत. याशिवाय तो शेजार पाजारच्या राज्यांना गिळंकृत करू चाहतो, त्यांच्यावर आपली सत्ता गाजवू इच्छितो. त्याची सम्राट बनण्याची महत्त्वाकांक्षा आहे आणि रक्ततर्पणला हे सर्व माहीत आहे. अशा महत्त्वाकांक्षी, अयोग्य व अत्याचारी राजाला मणी देण्याचा अर्थ होतो की राजा त्याला उत्तेजन देऊ चाहतो. त्याची अशी इच्छा आहे की त्याने अन्य राजांना त्रास द्यावा, त्यांचे देश आपल्या छत्रछायेखाली आणून निरंकुश सत्ता चालवावी. अशा राजाच्या हाती मणी सोपविणे अपात्रदानच आहे. विक्रमभूपतीला मणि देऊन राक्षसाने अक्षम्य अपराध केला आहे. विजयादित्याला मणी देणेच न्यायसंगत झाले असते. कारण तो धर्मात्मा आहे. शांत स्वभावाचा आहे. जर त्याला मणी दिला असता तर त्याने विक्रमभूपतीच्या आक्रमणाला यशस्वीपणे तोंड दिले असते, त्याला राजपदावरून हटवून प्रजेला सुखी बनविले असते. धर्म व न्याय यांची स्थापना झाली असती. माहीत असून ही माझ्या या शंकांचे पूर्ण समाधान तू केले नाहीस तर तुझे शिर धडावर राहणार नाही हे तुला माहीतच आहे.

विक्रमादित्याने उत्तर दिले-''तू म्हणतोस त्याप्रमाणे रक्ततर्पणचा निर्णय वरवर अविवेकाचा वाटणे शक्य आहे. असे वाटते की हे अपात्री दान आहे. परंतु रक्ततर्पणाने आपल्या अनुभवांच्या आधारे मोठे विवेकपूर्ण कार्य केले. जंगलातून जाणाऱ्या वाटसरूंना मारून खायची त्याची सवय होती. तो मोठा क्रूर होता. मण्यामुळे त्याच्यात संपूर्ण परिवर्तन झाले. राक्षसाचा तो साधु बनला. त्याच्यातील क्रूरता नाहीशी झाली आणि दया, करुणा वगैरे सात्त्विक भावनांचा त्याच्यात संचार झाला. रक्ततर्पणला वाटले की या मण्यामुळे विक्रमभूपतीच्या प्रवृत्तीत ही बदल होईल. सम्राट बनून दुसऱ्या देशांवर आक्रमण करावे असे त्याला वाटणार नाही. मण्यामुळे तो एक सुयोग्य व समर्थ राजा बनू शकेल. धर्मपरायण, सात्त्विक व शांत स्वभावाच्या विजयादित्यवर अद्‌भुत मण्याचा काही परिणाम निश्चितच होणार नाही. कारण मूलत:च सगळे सद्गुण त्याच्यात आहेत. म्हणून त्याला मणी देण्याचा उपयोगच काय ? असा सर्व विचार करूनच रक्ततर्पणने योग्य व्यक्तीला मण्याचे दान दिले. त्याचा हा निर्णय संपूर्ण सुसंगत व न्यायपूर्ण आहे.''

अशा प्रकारे विक्रमादित्याचा मौन-भंग झाल्यावर वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला.

आधार - रामनारायण त्रिपाठी यांची एक कथा.

जन्मपत्रिका

लावण्या ही धर्मपुरीचा राजा अनंगपाल याची एकुलती एक कन्या होती. तिने शिकलेल्या अनेक शास्त्रात ज्योतिष शास्त्राचाही समावेश होता. ती अुपवर झाली, तेंव्हा राजा तिच्यासाठी योग्य वर शोधू लागला.

एके दिवशी राजकुमारी आपल्या पित्याला म्हणाली, "बाबा, माझ्या जन्मपत्रिकेत, माझा पती सम्राट होईल असं लिहिलेलं आहे. तुम्ही राजकुमारांच्या जन्मकुंडल्या मागवा. जो भाग्यशाली सम्राट बनेल, त्याच्याशीच मी विवाह करीन."

राजाने कन्येच्या इच्छेप्रमाणे खूपशा राजकुमारांच्या पत्रिका मागवल्या अन् त्याबरोबरच त्यांच्या तसबिरीही मागवल्या. त्या सर्वांचे निरीक्षण करून राजकुमारीने निर्णय घेतला की यांच्या पैकी तर कोणीच सम्राट बनण्याइतका भाग्यशाली नाहीय.

तेंव्हा राजा तिला म्हणाला, "बेटी, ही जन्मपत्रिकांची गोष्ट विसरून जा. त्यांच्या फक्त तसबिरी नीट पाहून त्यांच्यातल्या एकाची निवड कर. नन्तर तुझे गुरु ज्योतिषमार्तण्ड तू निवडलेल्या त्या राजकुमाराच्या सम्राट बनण्याच्या शक्यतेची परीक्षा करतील."

दुसऱ्याच दिवशी राजकुमारी लावण्याने शेजारच्याच राजपुत्राची तसबीर पाहून ती पसन्त केली. राजाने ताबडतोब शुभमुहूर्त काढून मोठ्या थाटाने तिचा विवाह लावून दिला.

गुरु ज्योतिषमार्तण्ड त्यावेळी काशीयात्रेला गेलेला होता. मग तिच्या पतीची जन्मपत्रिका कोण तपासणार? राजकुमारीने हा प्रश्न अुपस्थित करताच राजा हसून अुत्तरला, "तुझ्या जन्मकुण्डलीत तर लिहिलं आहे ना, की तुझा पती सम्राट बनेल? मग झालं तर! नवरदेवाची पत्रिका पहायची गरजच काय?"

प्राचीन किल्ले

आपल्या देशातील किल्ले - १

पुरातत्व विभागाने १९६० च्या आसपास राजस्थानातील कोरड्या पडलेल्या सरस्वती नदीच्या खोऱ्यातील अवशेषांच्या जागी अुत्खनन सुरु केले. तेथे सापडलेल्या काळ्या बांगड्यांच्या आधारे त्यांनी या शहराचे नाव ठेवले - 'काली बंगा' (काली-काळी, बंगा-बांगडी). हे शहर ई.स.पू. २२०० - १७०० यांमधील काळातले होते. याच्या चारही बाजूंना किल्ल्याच्या भिंती होत्या. असे अनुमान केले गेले, की हा किल्ला 'सिंधु-खोरे-संस्कृति' काळातला असावा.

रचना : मीरा अुग्र
चित्रांकन : गौतम सेन

याच काळाशी संलग्न असणारे काही किल्ले अुत्खननात गुजराथ, राजस्थान व हरियानात सापडले आहेत. किल्ले हे सामान्यपणे शत्रूंपासून स्वत:ला वाचवणे व त्यांच्या आक्रमणांना तोंड देणे या कामांसाठी बांधले जात असत. यांचा आणखीही एक चांगला अुपयोग होत असे. त्या काळात नद्यांनी आपली संस्कृति जिवन्त ठेवणे व त्यांचे पोषण करणे या कामात अुत्तम भूमिका बजावली आहे. शिवाय जेंव्हा या नद्यांना महापूर येई, तेंव्हा नागरिक या किल्ल्यांत आश्रय घेत. अशा प्रकारे हे किल्ले नागरिकांची संरक्षणशिबिरे बनत असत. यामुळेच सारे प्रमुख किल्ले अुंचावरील जागेत बांधले गेले आहेत.

ऋग्वेदात

सिंधु - खोरे - संस्कृति काळातील कालीबंगा

किल्ल्यांना 'दुर्ग' किंवा 'पुर' म्हटले गेले आहे. इन्द्राचे एक नाव 'पुरंदर' असे आहे. 'पुरंदर' याचा अर्थ आहे - किल्ल्यांवर विजय प्राप्त करणारा.

यजुर्वेदातील धनुर्वेद या भागात दुर्ग-

पुरंदर इंद्र

निर्माणासंबंधी विस्तृत वर्णन आहे. धनुर्वेदात सहा प्रकारच्या किल्ल्यांचे वर्णन आहे. पर्वतावर निर्मित असणारा 'गिरिदुर्ग', पाण्यात बांधलेला 'जलदुर्ग', अरण्यात बांधलेला 'वनदुर्ग', जमिनीवर बांधलेला 'महिदुर्ग', वाळवंटात असणारा 'धन्वा दुर्ग', वृक्षांनी वेष्टित असलेला 'वृक्षदुर्ग'. या सहाही प्रकारात गिरिदुर्ग अत्यन्त श्रेष्ठ मानला जातो. दुर्गाशिवाय असणाऱ्या राजाची तुलना विषहीन सापाशी केलेली आहे.

जलदुर्ग

आयोध्या व लंका नगरात असणाऱ्या किल्ल्यांचे वर्णन रामायणात आहे. अयोध्येच्या किल्ल्याच्या चारी बांजूना खंदक असून तटाला अुंच अंच बुरुज असल्याचा अुल्लेख आहे. लंकेतील किल्ले आकाशाला स्पर्श करणारे प्राकार, दुर्गम अरण्ये, नद्या, दऱ्या यांनी वेढलेले असल्याने त्यावर चढणे देवांनाही अशक्य असल्याचा अुल्लेख आहे.

सेतुबंधन

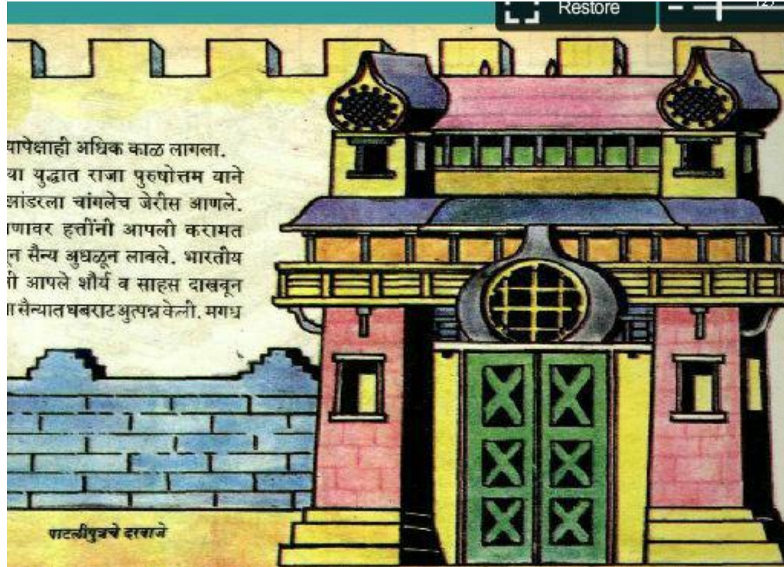
महाभारतात हस्तिनापुर, इन्द्रप्रस्थ, मथुरा, राजगृह, अहिच्छत्र व द्वारका या नगरातील किल्ल्यांचे विस्तृत वर्णन आहे. त्यांचे तंतोतंत वर्णन प्रत्ययकारी आहे.

इन्द्रप्रस्थ दुर्गाचे बुरूज गोपुरांसारखे होते. संपूर्ण नगराच्या रक्षणाची व्यवस्था येथूनच केली जाई. दुर्गाला महाद्वार नसून गरुडद्वार या नावाने गुप्त द्वार असे.

अलाहाबादजवळ अुत्खनन झाले आणि फलस्वरूप तेथे कौशांबी नगरातील घरांचे अवशेष मिळाले. परीक्षिताचा नातू विचाक्ष याने हे नगर वसवले होते, असे मानले जाते.

बुद्ध काळात चंपा, राजगृह, वाराणसी आदि दुर्गयुक्त मुख्य नगरे होती. पश्चिम व अुत्तरेकडील भागांत तक्षशिला, पुष्कलावती व गान्धार ही खूपच प्रबळ अशी राज्ये होती. शिकंदराने ज्यावेळी त्यांच्यावर हल्ला केला, तेव्हा या साम्राज्यांनी त्याला निकराने तोंड दिले. पुष्कलावतीचा किल्ला सर करायला अलेक्जांडरला एक

यापेक्षाही अधिक काळ लागला.
या युद्धात राजा पुरुषोत्तम याने
ॲलेक्झांडरला चांगलेच जेरीस आणले.
रणांगणावर हत्तींनी आपली करामत
दाखवून सैन्य अुधळून लावले. भारतीय
सैनिकांनी आपले शौर्य व साहस दाखवून
ग्रीकांच्या सैन्यात घबराट अुत्पन्न केली. मगध

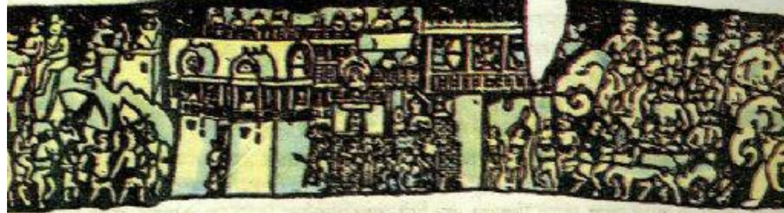

पाटलीपुत्रचे दरवाजे

शासक धनानन्दाच्या वीरतेच्या गोष्टी ऐकून ग्रीक सेना भयाने थरथर कापू लागली. यानन्तर चन्द्रगुप्त मौर्य हा मगध देशाचा राजा बनला, तेंव्हा ग्रीक प्रवासी मॅगस्थेनीस हा भारतात आला होता. त्याने मगधची राजधानी पाटलीपुत्र येथे बांधल्या गेलेल्या किल्ल्याचे अद्‌भुतरम्य, विपुल वर्णन आपल्या ग्रंथात केले होते. किल्ल्याचा तट एकूण ४० कि.मी. पेक्षाही अधिक लांबीचा होता. तटाच्या चारी बाजूंना ३.५ मीटर खोल व १८० मीटर लांब असा खंदक होता. खंदकातल्या पाण्यात मगरी पोहत रहात असत. किल्ल्याला एकूण ६४ दरवाजे व ५७० बुरुज होते.

आपल्या देशाने दुर्ग-बांधणीच्या कलेत ई.स.पू. ३०० पूर्वीच परिपूर्णता प्राप्त केलेली होती.

येथे दिलेली सर्व चित्रे, अुपलब्ध माहितीच्या आधारे, चित्रकारांनी आपल्या कल्पनेने काढलेली आहेत. खालचे रेखाचित्र स्तूपाच्या अुठावचित्राच्या आधारे.

शत्रूने वेढा घातलेला किल्ला

सोन्याची लांडोर

विन्ध्यारण्य प्रदेशात एक सोन्याची लांडोर फिरत असल्याची बातमी कनकपुरमधे पसरली. कनकपुरचे महाराज विचित्रसेन यांना लोकविलक्षण व अद्‌भुत वस्तु अन् प्राणी जमवण्याची आवड होती. त्यामुळे ही बातमी कळताच काही सैनिकांना बरोबर घेअून राजा विंध्यारण्याकडे निघाला.

विन्ध्यारण्यातील पर्वत पायथ्याशी आदिवासी लोकांची एक वस्ती होती. त्या वस्तीच्या प्रमुखाने राजाचे स्वागत करून त्याचा सादर पाहुणचार केला. राजाने त्याला, आपण त्या भागात फिरणाऱ्या सोन्याच्या लांडोरीला पकडण्यासाठी तेथे आल्याचे सांगितले.

सोन्याच्या लांडोरीचा राजाच्या तोंडचा अुल्लेख ऐकून प्रमुखाचा चेहरा दुःखी दिसू लागला. तो म्हणाला, "महाराज, ती सोन्याची लांडोर काही दिवसांपासून इथे दिसेनाशी झाली आहे. एक महिन्यापूर्वी तिला पकडून आपणाला भेट देण्यासाठी माझी मुलगी जंगलात गेली. पण रात्र झाली, तरी ती परत न फिरल्यामुळे तिच्या शोधात आम्ही जंगलात गेलो. तिथे एका ठिकाणी आम्हाला लांडोरीचे एक सोन्याचे पीस सापडले." अन् हे सांगता सांगता त्याने जवळ अुभ्या असलेल्या एका युवकाकडे पाहिले.

तो युवक लगेच झोपडीत जाअून कपड्यात काळजीपूर्वक गुंडाळून ठेवलेले ते पीस घेअून आला. पीस त्याने राजाच्या हाती दिले.

"अद्‌भुत वस्तु आहे ही! पण यामुळेच तुझी मुलगी नाहीशी झालीय. त्या सोन्याच्या लांडोरीबरोबरच मी तुझ्या मुलीलाही शोधायचा प्रयत्न करीन." असे म्हणून राजा जंगलाकडे निघाला.

जंगलात त्याने त्या लांडोरीसाठी खूप शोधाशोध केली. सूर्यास्ताच्या एकादा तास अगोदरच एक शिपाई धावतपळत येअून सांगू

कमल देशपांडे

लागला, की आपली फणा उभारून फुत्कारत आपल्याला डसायला आलेल्या एका नागाशी ती सोन्याची लांडोर लढत होती. ती नागाला आपल्या पायांनी तुडवत चोचीने मारायचा प्रयत्न करत होती.

आपापल्या घोड्यांवर बसलेल्या राजा व त्याच्या सैनिकांनी ताबडतोब तेथे जाअून लांडोरीला घेरले. तिच्या जेंव्हा हे लक्षात आले, तेंव्हा नागाचा नाद सोडून ती जवळच्या झाडीपलीकडे अुडून गेली व झाडीच्या आधाराने पळू लागली.

राजा लांडोरीचा पाठलाग करत तिच्या बराच जवळ पोचला. इतक्यात ती तेथील सरोवराच्या किनाऱ्यावरील एका झोपडीत शिरली.

झोपडीतल्या म्हातारीने त्या लांडोरीला आपल्या हातात अुचलून घेअून विचारले, "पुन्हा कसलं संकट आलं?" अन् ती लांडोरीचे पंख मोठ्या प्रेमाने कुरवाळू लागली.

राजा विचित्रसेन झोपडीसमोर घोड्यावरून अुतरून आत शिरला. तो पर्यन्त बाहेर काळोख पसरला होता. परंतु त्या दाट काळोखातही लांडोरीच्या लखलखीत पंखांच्या प्रकाशामुळे झोपडीत स्वच्छ अुजेड पडलेला होता.

म्हातारीच्या हातात आरामात स्थिरावलेल्या लांडोरीकडे आश्चर्याने पहात राजा, "आजीबाई या सुवर्ण-लांडोरीला पकडण्याच्या प्रयत्नातच मी इथे आलोय. बरं झालं, ही तुझ्या हाती आली. दे ती माझ्याकडे अन् बदल्यात बक्षिस म्हणून हा माझा हिऱ्यांचा हार घे." असे म्हणत आपल्या गळ्यातला हार काढू लागला. परन्तु राजाकडे नीट निरखून पहात म्हातारी म्हणाली, "हे काय म्हणत आहेस तू? ही तर माझी पाळीव लांडोर आहे. तुझा हट्टच असेल, तर मी हिचं एक पीस देते तुला. घेअून जा ते."

पण राजा काहीसा रागावून, "मी या देशचा राजा आहे. या अरण्यातल्या पक्ष्यांवर, प्राण्यांवर माझाच अधिकार आहे. मग ही लांडोरही माझीच आहे ना?" असे म्हणत म्हातारीच्या हातून ती लांडोर जबरदस्तीने आपल्या हाती घेअू लागला.

पण जणू विजेचा धक्का बसल्याप्रमाणे राजा अचानक खाली कोसळला! जरा वेळाने अुठून बसणाऱ्या राजाला म्हातारी म्हणाली, "बघ बेटा, ही काही सामान्य लांडोर नव्हे. तिच्यात दैवी अंश आहे. माझ्या परवानगीवाचून तिला कोणीही घेअून जाअू शकत नाही. ही वीणा घे, अन् तिच्या तारा छेडत मेघमल्हार रागात एकादं सुन्दर गाणं म्हण. तसं केलंस, तर तुला निदान या लांडोरीचं एक अंड तरी देईन मी." अन् तिने वीणा त्याच्या हाती दिली.

राजा पद्मासन घालून बसून गोड आवाजात मेघमल्हार गाअू लागला. ते ऐकत लांडोर खूप नाचली अन् तिने एक सोन्याचे अंडे दिले. ते अंडे राजाच्या हातात ठेवत म्हातारी म्हणाली, "मुला, एका आठवड्यात अंडं फुटून त्यातून एका सोन्याच्या लांडोरीचा जन्म होईल. पण नीट लक्षात ठेव की सूर्याच्या किरणांचा याला स्पर्श होअून चालायचं नाही. आणखीही एक गोष्ट लक्षात ठेव की या अंड्याबद्दल कोणालाच काही कळता कामा नये. कळलं तर याचा प्रभाव नाहीसा होईल." सर्व काही नीट सांगून म्हातारीने त्याला सावधगिरीचा इशारा दिला.

मोठ्या आनन्दाने अंड्याचा स्वीकार करून राजा आपल्या शिपायांसह आपल्या किल्ल्यात परतला. ते अंडे त्याने एका चंदनाच्या छोट्या पेटीत जपून ठेवले अन् पेटी महालाच्या एका विशिष्ट दालनात नीट ठेवली.

सहा दिवस निघून गेले. सातव्या दिवशी

संध्याकाळी राजाची बारा वर्षांची कन्या राजकुमारी दीप्तिरेखा आपल्या सख्यांसह लपंडाव खेळता खेळता त्या दालनात आली अन् चंदनाची पेटी पहाताच तिने अुत्सुकतेने ती अुघडली.

सोन्याचे ते चमकदार अंडे पाहून राजकुमारी चकित झाली अन् ते आपल्या सख्यांना दाखवण्यासाठी बाहेर अुद्यानात गेली. संध्याकाळच्या सूर्याचे किरण त्या अंड्यावर पडून एकदम स्फोट झाल्यासारखा आवाज होअून ते फुटले. त्यातून चमचमत्या सोनेरी रंगाचा एक छोटासा साप बाहेर पडला अन् तो राजकुमारीच्या डाव्या पायाला डसला.

त्याबरोबर राजकुमारी सोन्याच्या लांडोरीत

परिवर्तित होअून अुडत अुडत किल्ल्याबाहेर निघून गेली. राजकुमारीच्या सख्या ओरडा आरडा करू लागल्या व त्यांनी राजा विचित्र-सेनला ही वार्ता कळवली. ताबडतोब घोड्यावर स्वार होअून राजाने त्या लांडोरीचा पाठलाग सुरू केला. पण ती राजाच्या हाती सापडू शकली नाही. अन् तशीच अुडत-पळत शेवटी ती त्याच म्हातारीच्या झोपडीत शिरली.

बिचारा दु:खी राजाही तिच्या मागोमाग झोपडीत पोचला. त्याला तिथे सोन्याच्या तीन लांडोरी दिसल्या. त्या तिघीही अगदी एकसारख्याच दिसत होत्या. थोडासाही कसला फरक नव्हता त्यांच्यात.

राजाला पाहून म्हातारी म्हणाली, "काय बेटा, पुन्हा कशासाठी आलास इथे? मी दिलेलं अंडं फुटलं नाही का? आणखी एक अंडं हवं का तुला?" ती अशा स्वरात राजाला हे प्रश्न विचारत होती की, मध्यन्तरी घडलेली हकिकत जणू तिला माहीतच नव्हती.

राजा एकदम चिडून बोलला, "अग म्हातारे! अजाणपणाचा आव आणून नाटक करू पहाशील तर मी तुकडे तुकडे करून टाकीन बघ तुझे! माझी एकुलती एक मुलगी लांडोर बनून इथे आलेली आहे. मुकाट्यानं तिला तिचं खरं रूप देअून माझ्या हवाली कर; नाहीतर खरंच मारून टाकीन मी तुला." असे बोलत त्याने आपली तलवार म्यानातून बाहेर काढली.

म्हातारी आपलं दंतविहीन तोंडाचे बोळके अुघडून विकट हास्य करीत म्हणाली, "माहीत आहे तू मोठा तलवारबहाद्दर आहेस ते! म्यानात घाल ती तलवार अगोदर! या तीन्ही लांडोरींमधून तुझी मुलगी कोणती ते सांगू शकलास, तर आपोआपच ती स्वत:च्या रूपात प्रकट होईल. पण तुझी चूक झाली, तर मात्र तूही कायम इथे सोन्याचा मोर बनून रहाशील!"

राजा विचित्रसेनने आपली तलवार म्यानात घातली अन् लक्षपूर्वक तो त्या लांडोरींकडे पाहू लागला. त्यांच्यातली एक अश्रुभरल्या डोळ्यांनी डोके वर अुचलून राजाकडे पाहू लागली. त्यातली दुसरी एक लांडोर अगदी हीन दीन होअून डोके खाली घालून बसून होती. तिच्या डोळ्यातही अश्रू होते.

थोडा वेळ काही विचारात राजा गढून गेला अन् मग एकदम म्हातारीला म्हणाला, "धैर्यानं डोकं अुचलून माझ्याकडे पहाणारी ही लांडोर माझी दीप्तिरेखा आहे. डोकं खाली घालून धरणीकडे दीनतेनं पहाणारी ही वनप्रमुखाची कन्या मोहिनी आहे. दे यांना त्यांचं खरं रूप! मग मी त्यांना आपल्या बरोबर घेऊन जाईन. असे न केलेस तर त्याचा परिणाम तुला भोगायला लागेल हे विसरू नकोस."

राजाच्या परीक्षणशैलीची प्रशंसा करत म्हातारी, "मुला, तू आपल्या मुलीला बरोबर ओळखलंस. या सुवर्ण लांडोरीला मी परत तिचं पूर्वरूप देअून टाकते." असे म्हणत पुढे सरकू लागली.

इतक्यात राजा ओरडून म्हणाला, "थांबा आजीबाई! फक्त माझ्याच मुलीला नव्हे, तर त्या वनप्रमुखाच्या मुलीलाही पुर्वरूप द्या."

राजाकडे आश्चर्याने पहात म्हातारी म्हणाली, "त्या आदिवासी लोकांच्या प्रमुखासाठी तू कशाला हैराण होतो आहेस?"

विचित्रसेन अुत्तरला, "तो प्रमुख माझीच प्रजा आहे ना? स्वत:च्या मुलीपेक्षाही त्याच्या मुलीचं रक्षण करणं हा राजधर्म आहे. मी सांगितल्याप्रमाणे करणं तुला पसंत नसेल, तर मलाही सुवर्ण-मोर बनव."

म्हातारीने लगेच राजाच्या खांद्यावर प्रेमाने आपले हात ठेवले अन् म्हटले, "राजा, तुझी धर्मबुद्धी, न्यायबुद्धी अन् दयेचा गुण पाहून मी फार प्रसन्न झालेय. मीही तुझीच प्रजा आहे, हे ही ध्यानात ठेव. माझी तुला एक विनन्ती आहे. हे प्राणी कोणाला त्रास न देता वनात संचार करत असतात. ते कितीही सुंदर, आकर्षक वाटले, तरी त्यांना पकडून बांधून ठेवणं किंवा ठार मारणं ही क्रूरता आहे, अत्याचाराची पराकाष्ठा आहे. हा अन्याय तू थांबव." इतके बोलून ती त्या लांडोरीजवळ गेली अन् तिने त्यांना त्यांचे पूर्वरूप दिले.

विचित्रसेनने म्हातारीचे आभार मानले अन् आपली कृतज्ञता व्यक्त केली. वनप्रमुखाहाती त्याची मुलगी सोपवून अन् दीप्तीरेखाला बरोबर घेऊन तो आपल्या राजधानीकडे निघून गेला.

कलेचा सन्मान

मुगलसराईचा जमीनदार झोपेतून जागा झाला नि स्तुति-पाठकांनी प्रशंसात्मक बिरुदावलि गायला सुरुवात केली. रोज रोज ही गीते ऐकून जमीनदाराचे कान किटले. आपल्या दिवाणाला बोलावून तो म्हणाला - ''ही सर्व मंडळी आळशी बनली आहेत. यांना काम करायला नको. आळशांची संख्या दिवसें दिवस वाढतच चालली आहे. इथून पुढे यांच्यावर खर्च करायचा नाही. यांना आपण दरमहा जे वेतन देतो ते बंद करून टाका. त्यांना सांगून टाका की त्यांनी आता आळस सोडून शारीरिक मेहनतीची कामे करावीत.''

मंदस्मित करीत दिवाण म्हणाला - ''महाराज, आपलं अन्न खातो आहे, आपलं कल्याण व्हावं हीच माझी इच्छा. म्हणून माझा विचार आपण समजून घ्यावा. मनुष्याच्या जीवनात विनोदाची आवश्यकता आहे. स्तुति-पाठकांची गाणी आपल्याला आवडली नाहीत, म्हणून त्यांना आळशी ठरविणे योग्य नाही. देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी लोकांनी जसे शारीरिक श्रम केले पाहिजेत, तशीच कलेची साधना ही केली पाहिजे.''

जमीनदाराने जरा चिडून दिवाणाकडे पाहिले आणि म्हणाला - ''देश-रक्षणासाठी व देशाच्या प्रगतीसाठी वीरांना प्रोत्साहन देणे आपले कर्तव्य आहे. त्यांना मदत करून देशाची स्थिति सुधारली पाहिजे. पोटाची खळगी भरण्यासाठी हास्यविनोद करणाऱ्या या आळशांना प्रोत्साहन देणे मला योग्य वाटत नाही.''

यावर दिवाण बिचारा काय बोलणार? लोकांच्या हे लक्षात आलं की जमीनदाराच्या मतानुसार कलाकार आळशी लोक आहेत.

लोक ही कलाकारांना आळशी समजू लागले. यामुळे मुगलसराईच्या जमीनदाराच्या दरबारी नृत्य-गायनाचे कार्यक्रम बंद झाले. कवींच्या कविता निरुपयोगी ठरल्या. काव्याची राज्यात बूज राहिली नाही. शिल्पकला व चित्रकला यांचा ही ऱ्हास झाला. फिरत्या नाटक-मंडळींचे नाट्य-प्रयोग आता कोठे दिसेनासे झाले.

अशा स्थितीत एकदा जमीनदाराच्या बायकोला एक असाध्य रोग जडला. ती जिवंत राहील अशी आशा नव्हती. मुगलसराईच्या प्रसिद्ध वैद्याने जमीनदाराला सांगितले - ''महाराज, जमीनदारीण बाईंना आवश्यक तो सर्व औषधोपचार मी केला आहे. आता त्यांच्या शरीरात कुठला ही रोग नाही. आपण त्यांची नित्य योग्य ती काळजी घ्यावी. त्यांच्या मनोरंजनाची चांगली व्यवस्था करावी. यामुळे त्यांची प्रकृति झपाट्याने सुधारेल. त्या सतत आनंदी व उत्साही राहिल्या तर पुन्हा त्यांना रोग शिवणार नाही. आनंद हेच अर्ध बळ असतं असं म्हणतात. मन स्वस्थ असेल तर शरीर स्वस्थ राहील. लवकरच त्यांची प्रकृति पूर्ववत् होईल.''

वैद्यांचा सल्ला ऐकून जमीनदार विचारात पडला. दिवाण शेजारीच उभा होता. योग्य संधि आलेली पाहून त्याने ही जमीनदाराला समजवण्याचा प्रयत्न केला. तो म्हणाला - ''प्रभु, काम करून थकलं अथवा मनात शांति नसली तर आपले पूर्वज ललित कलांचा आधार घेत. स्वत:साठी नको असली, तरी निदान

जमीनदार बाईंसाठी काही मनोरंजनाची व्यवस्था आपण अवश्य करावी. निदान मला तशी अनुमति द्यावी.''

थोड्याच दिवसात जमीनदाराच्या दरबारात अनेक कलाकार दिसू लागले. दोन-तीन दिवस जमीनदाराची अवस्था थोडी विचित्र होती, पण हळू हळू रंजन-कार्यक्रम पाहिल्यावाचून त्याच्याच्याने ही रहावेना. हास्यविनोदाचे जीवनातील स्थान त्यांच्या चांगले लक्षात आले.

लवकरच जमीनदार बाई मोठ्या उल्हासाने जीवन जगू लागल्या. एक दिवशी दोन भाट तेथे आले. जमीनदार थोडा चिडला. वक्र दृष्टीने त्यांच्याकडे पाहिले. तरी पण त्यांनी

सुनंदा सिरपुरकर

जमीनदाराची खूप प्रशंसा केली. जमीनदाराला जरा बरे वाटू लागले. शेवटी एक भाट दुसऱ्याला म्हणाला - ''बाप व मुलगा यांनी एका स्त्रीला एक-एक पुत्र दिला. या दोन मुलात युद्ध झाले. परमेश्वराने एकाला मारून टाकले व दुसऱ्याला सम्राट बनविले. परमेश्वराच्या घरचा न्याय ही काय विचित्र ! महाराज, गाईच्या दुधाने त्या परमेश्वराचा अभिषेक करा. तो प्रसन्न झाला तर आपले सर्व प्रकारे कल्याण होईल. आपली भरभराट होईल. आपल्याला कशाची ददात पडणार नाही. रमतेची सर्व दु:ख नाहीशी होतील व ती सुखाने नांदू लागेल.''

दुसरा म्हणाला - ''कोणत्या गाईच्या दुधाने म्हणतोस?'' हे ऐकून जमीनदार संतप्त झाला. तावातावाने म्हणाला - ''काय मूर्खासारखी बडबड करीत आहात? या दोघांना ही हाकलून लावा. तोंडात येईल ती बकवास करताहेत लेकाचे!''

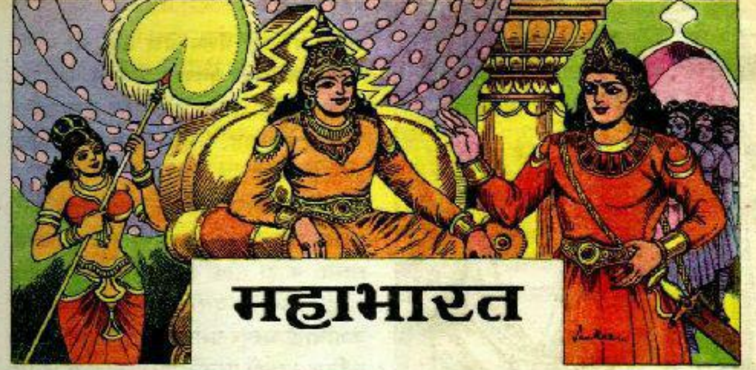
तेव्हा दिवाण नम्रतापूर्वक जमीनदाराला म्हणाला - ''प्रभु, ही काही निरर्थक बडबड नव्हे. गायीच्या दुधाने श्रीकृष्णाला अभिषेक करायला ते आपणास सांगत आहेत. सूर्य आणि यम हे पिता-पुत्र होत. दोघांनी कुंतीला वरदान देऊन दोन पुत्र दिले - कर्ण व धर्मराज. कुरुक्षेत्राच्या लढाईत श्रीकृष्णाने धर्मराजाला मदत केली आणि कर्णाला मारून टाकले. अशा श्रीकृष्णाचा गाईच्या दुधाने अभिषेक करायला हे भाट आपणास सांगत आहेत. त्यांची बडबड निरर्थक नाही.''

हे सर्व समजल्यावर जमीनदार खुश झाला. तो म्हणाला - ''तुमचे बोलणे मोठे चमत्कृतिपूर्ण आहे. त्यात गूढार्थ भरलेला आहे. तुम्ही तर एक कोडंच सांगितलं. कोड्याचं उत्तर समजल्यावर तुमच्या बोलण्यातील कौशल्य लक्षात आलं. तुमचं कौतुक करावंस वाटतंय मला. अगोदर माझ्या नीट लक्षात आलं नाही''

केवळ भाटांचाच नव्हे, तर अन्य कलाकारांचा ही जमीनदाराने सन्मान केला. पुरस्कार देऊन त्यांचा गौरव केला.

या घटनेनंतर मुगलसराईच्या जमीनदारीत ललित कलांना खूप उत्तेजन मिळू लागले. रयत सुखा-समाधानाचे जीवन जगू लागली.

कृपाचार्य कर्णाला म्हणाले - ''अर्जुनाशी द्वंद्वयुद्ध करायचे असेल, तर नियमाप्रमाणे तुलाही राजा किंवा राजपुत्र असणे आवश्यक आहे.'' परंतु कर्ण आपल्या मातापित्यांचे नाव सांगायला संकोचत होता. दुर्योधन पुढे होऊन कृपाचार्यांना म्हणाला, ''शास्त्रानुसार क्षत्रीय वंशात जन्म झालेल्या आणि ज्याच्याजवळ मोठे सैन्य आहे, अशा माणसाला राजा म्हटले जाऊ शकते, मानले जाऊ शकते. 'तरीही राजा नसणे' हीच जर अर्जुनाशी लढण्यासाठी कर्णाची योग्यता कमी मानली जात असेल, तर मी जाहीर करत आहे की, या क्षणापासून कर्ण हा अंग-देशाचा राजा आहे.''

दुर्योधनाच्या आज्ञेने ताबडतोब त्या मंडपात पुरोहित आणले गेले, सोन्याचे एक सिंहासन मागवले गेले, आणि दुर्योधनाने कर्णाला सिंहासनावर बसवून त्याला राज्याभिषेक केला.

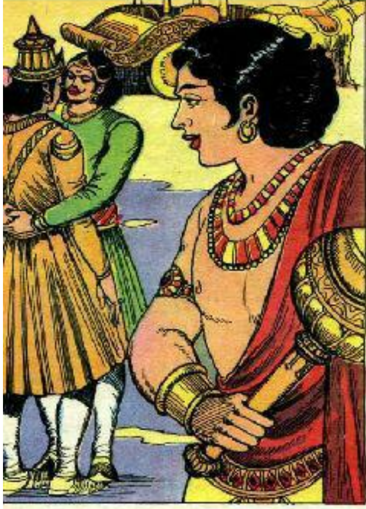
हे कर्मकांड संपल्यावर कर्ण दुर्योधनाला म्हणाला, ''महाराज, आपण मला राजा बनवलं आहात. आपणच सांगा कि हे आपलं ऋण मी कसं फेडू ?''

दुर्योधन म्हणाला, ''मला या बदल्यात फक्त तुझ्यासारख्या पराक्रमी व्यक्तीची मैत्री हवीय.''

कर्णाचे पालनपोषण सूत अधिरथाने केले होते. रथात बसलेल्या अधिरथाने खाली उतरून अंगराज कर्णाचे अभिनन्दन केले. कर्णानेही पुत्र-भावाने त्याला प्रणाम केला. दोघांच्याही नेत्रांतून आनन्दाश्रु वहात होते.

आता तर सर्वांसमक्ष हे प्रकट झाले की, कर्ण सूत अधिरथ याचा पुत्र आहे. तेव्हां भीम त्याला उद्देशून म्हणाला, ''सूतपुत्रा, घोड्यांचे लगामच तू हाती घ्यावेस हे बरं! कशाला उगाच अर्जुनाशी

कर्णाचा राज्याभिषेक

द्वंद्वयुद्धाची अपेक्षा करतोस ? अंग देशाचा राजा बनून तरी तू काय करणार आहेस?''

आपल्या भावांसमवेत बसलेला दुर्योधन म्हणाला, ''भीमसेना ! तुझं हे बोलणं अयोग्य आहे. राजाने नेहमीच कोणत्याही बलशाली वीराशी लढायला तयार असले पाहिजे. अर्जुनाचाही हाच धर्म आहे. नदीचं मूळ व शूर व्यक्तीचं कूळ कधीच कोणी पहायचा प्रयत्न करू नये. या कर्णात सर्व दिव्य लक्षणं आहेत, जन्मजात कवचकुंडलांनी युक्त असा हा असाधारण तेजस्वी माणूस आहे. केवळ अंग राज्यच काय, पण संपूर्ण विश्वाचं राज्य चालवायची क्षमता याच्यात आहे. हा महान पराक्रमी आहे. याच्या शौर्याबद्दल, वीरतेबद्दल कोणी थोडाही संशय घेऊ नये. मी याला अंगदेशाचा राजा बनवला याबद्दल कोणाचा काही आक्षेप असेल, तर मीच द्वंद्वयुद्धाला आव्हान देत आहे.'' जय-पराजयाचा निर्णय इथेच होऊन जाईल.''

दुर्योधनाच्या या बोलण्याने सभेत हाहा:कार उडाला. पण द्वंद्वयुद्ध सुरू होण्यापूर्वीच सूर्यास्त झाला. काही लोक अर्जुनाची प्रशंसा करत राहिले, काही दुर्योधनाची, तर अनेक कर्णाचीही भरपूर प्रशंसा करत राहिले. नंतर सर्वजण स्वगृही परतले. परंतु आजचा दिवस दुर्योधनाला मात्र पर्वणीचा दिवस वाटला. आजपर्यन्त अर्जुन त्याला मार्गातला काटा वाटत होता. पण आज कर्णाला आपला मित्र बनवून तो स्वत: निर्भय झाला. त्याने ओळखले की कर्ण हा अर्जुनाला तोडीस तोड आहे. त्यामुळे आता तो सुखाने झोपू शकणार होता.

असेच दिवस जात रहिले. एके दिवशी प्रात:काळी द्रोणाचार्यांनी आपल्या सर्व शिष्यांना बोलावून म्हटले, ''आता मला तुमच्याकडून गुरुदक्षिणा हवी.'' सर्वांनी प्रणाम करून विचारले, ''सांगा, कोणती गुरुदक्षिणा हवी आपल्याला ?''

''ऐश्वर्याने मदांध झालेल्या अविवेकी द्रुपद राजाला बांधून आणून माझ्या हवाली करायचे. - हीच ती गुरुदक्षिणा!'' अशी त्यांनी मागणी केली.

गुरुआज्ञा पाळायला सगळेच राजकुमार तयार झाले. द्रुपदाशी युद्धाची पूर्ण तयारी करून आपल्या गुरूसह ते पुढे निघाले.

पांचालपुरच्या जवळ पोचल्यावर अर्जुन द्रोणाचार्यांना म्हणाला, ''यांच्यापैकी कोणीच द्रुपदराजाला पकडून आणू शकणार नाही. ते विफल होऊन परत येईपर्यन्त आम्ही पांडव इथेच त्यांची प्रतीक्षा करू. नंतर आम्ही जाऊन द्रुपदाला कैद करून आणू.''

दुर्योधन आपले भाऊ व कर्ण यांच्यासह पांचाल राजधानीकडे निघाला. हे सर्व बढाया मारत आपल्याला कैद करण्यासाठी येत आहेत हे कळल्याबरोबर द्रुपदराजा आपले सैन्य व भावांना बरोबर घेऊन युद्धासाठी निघाला. समोरासमोर आल्यावर कौरवबंधु काही वेळ त्याच्याशी लढले; परन्तु द्रुपद व त्याच्या सैन्याच्या जबरदस्त हट्टापुढे ते टिकू शकले नाहीत. शेवटी आपले प्राण वाचवण्यासाठी युद्धभूमी सोडून ते पळून परत आले, व पांडव थांबले होते, तेथे पोचले.

यानन्तर अर्जुनाने द्रोणाचार्यांना प्रणाम केला अन् धर्मराजाकडून अनुमती व आशिर्वाद घेतला. भीमाला त्याने आपला सेनापती बनवला व नकुल-सहदेवांवर आपल्या रथाची जबाबदारी सोपवली. नन्तर द्रुपदाला बांधून आणायचे वचन देऊन अर्जुन युद्धाला निघाला.

भीम व अर्जुन द्रुपदसेनेला भारी ठरले. त्यांनी ते सैन्य उधळून लावले. द्रुपद-सैन्याचे मनोधैर्य खचून सर्वजण प्राण रक्षणाचा मार्ग शोधू लागले. आपले युद्ध-कौशल्य दाखवत अर्जुन आता खुद्द द्रुपदाला भिडला. क्रोधाने पेटलेला द्रुपद

अर्जुनावर धावून गेला व मोठ्या तडफेने त्याच्याशी लढू लागला. युद्धाच्या मधेच एका एकी द्रुपदराजा दिसेनासा झाल्यावर त्याच्या सैन्यात हाहा:कार माजला. अर्जुनाला घनघोर युद्ध करावे लागले. त्याने द्रुपदाचे घोडे व रथ यांचा विध्वंस केला. अन् शेवटी त्याला पकडलेच.

इकडे भीम, नकुल, सहदेव द्रुपदसेनेचा संहार करतच होते. या भावांच्या पराक्रमासमोर पाठ दाखवून ते पळून जात होते. इतक्यात अर्जुनाने ओरडून आपल्या बंधूंना म्हटले, ''मी द्रुपदाला कैद केलं आहे. ज्या कामासाठी आलो, ते तर पूर्ण झालंय; मग आता अनावश्यक सैन्याचा संहार थांबवा.''

अर्जुनाने द्रुपदाला बांधले व ते पोटले त्याने आपल्या गुरुसमोर गुरूदक्षिणा म्हणून अर्पण केले. तेव्हां द्रोण द्रुपदाला म्हणाला, ''पांचालराजा, तुझं कांपिल्यनगर आता माझ्या हाती आलं. आता तरी मान्य करतोस का, की मी तुझा बालमित्र आहे. घाबरू नकोस. मी ब्राह्मण आहे अन् शान्तताप्रिय आहे. आपली मैत्री मी तरी विसरलो नाहीय. तुझ्या मैत्रीसाठीच मी तुला इथे आणायला सांगितलं आपल्या शिष्यांला. राजे लोकांशी मैत्री आवडते मला. पण आता तू राजा नाहीयेस. तुझं राज्य आता बळकावलं गेलंय. तेव्हां केवळ तुझ्या मैत्रीसाठी मी तुला अर्ध राज्य परत देतोय. गंगेच्या दक्षिणेकडचं तुझं राज्य, तुझंच राहील; पण उत्तरेकडचं माझं आहे. इथून पुढे कसलं ही शत्रुत्व न ठेवता आपण आपापलं राज्य संभाळू या.''

द्रुपदाने द्रोणाच्या या शाश्वत मैत्रीच्या प्रस्तावाला मान्यता दिली. द्रुपदाला सोडून देऊन द्रोणाने सन्मानपूर्वक पाठवून दिले.

तेव्हांपासून द्रुपद दक्षिण पांचालचाच फक्त राजा राहिला. माकंदी व कांपिल्य ही राजधानीची शहरे होती. सेनाबलाच्या आधारे द्रोणाला जिंकणे अशक्य आहे, हे द्रुपद समजून चुकला होता. त्याला कोणी मूलबाळही नव्हते. या दोन्हीं कारणांनी तो साधुसंतांच्या आश्रयाने देशभ्रमण करत राहिला.

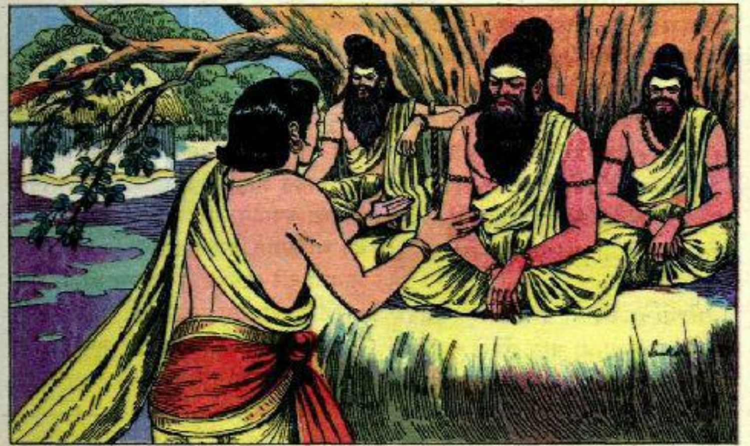
द्रोण उत्तर पांचालचा राजा बनला. अहिच्छत्र ही त्याची राजधानी होती.

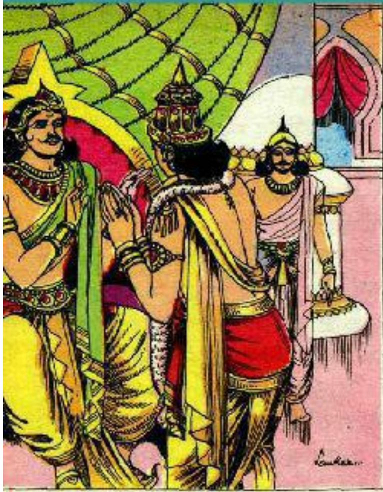
एक वर्ष निघून गेले. धृतराष्ट्राने धर्मराजाला यौवराज्याभिषेक करायचे ठरवले. धर्मराज हा साहसी, सहनशील व सरळ स्वभावाचा होता. आपल्या हाताखालच्या लोकांना तो आदराने वागवत असे. युवराज बनून धर्मराजाने राज्यकारभार व्यवस्थित चालवला, आणि स्वत:चे सामर्थ्य सिद्ध केले. लोक तर असेही म्हणू लागले की शासनभार संभाळण्यात तो आपल्या पित्याहूनही अधिक समर्थ व दक्ष आहे.

भीम हा बलरामाचा शिष्य होता. त्याने गदा व खड्गयुद्धात प्राविण्य संपादन केले. अर्जुनाने एकदा धनुष्य हाती घेतले, की हाताला जखम झाली तरी तो ते इष्ट साध्य झाल्याशिवाय सोडत नसे. त्याने धनुर्विद्येचा उत्तम अभ्यास केला. खूप वेगाने तो बाण सोडत असे व त्याचा नेमही अचूक होता. त्याच्या या प्राविण्यावर गुरु द्रोण अतिशय प्रसन्न होते. अन्य सर्व शस्त्रेही तो उत्तम प्रकारे हाताळत असे.

''समोर कोणीही मोठा माणूस युद्धाला उभा राहिला, तरी त्याच्याशी अवश्य लढाई कर. त्याच्या बाबतींतल्या श्रद्धा किंवा भक्तीच्या आहारी जाऊन युद्ध करायचं सोडू नकोस. युद्ध करणं हा तुझा धर्म आहे.'' इत्यादि उपदेश द्रोणाचार्य अर्जुनाला नेहमीच देत.

अर्जुन हा द्रोणाचा प्रिय शिष्य बनून राहिला. सौवीरचा राजा विमल, दत्तमित्र व त्याचा भाऊ हे कौरवांचे शत्रू होते. त्यांचा पिताही याबाबतीत त्यांना विरोध करू शकला नाही. अर्जुनाने त्या तिघांचाही वध केला. या

कामासाठी तो एकटाच रथात बसून गेला व तीन्ही राजे आणि त्यांच्या दहा हजार सैनिकांनाही त्याने मारून टाकले. याशिवाय आसपासच्या अनेक राजांना त्याने हरवून कौरव राज्याचे मांडलीक बनवले. त्यांच्याकडून कराच्या व भेटीच्या रूपात त्याने अगणित संपत्ती वसूल केली व ती सर्व हस्तिनापुराला आणली.

नकुल-सहदेवांनीही कौरव राज्याच्या कित्येक शत्रूंना यमसदनास पाठवले. आणि असीम धनराशि आणून त्यांनी राज्याचा खजिना भरला.

पांडवांची ख्याती दशदिशांना दुमदुमू लागली. त्यांच्या या प्रसिद्धीमुळे धृतराष्ट्र मनोमन त्यांचा द्वेष करू लागला. त्याला हे सर्व सहन होईनासे झाले. पण त्यांची कीर्ती अशीच वाढू द्यायची की त्यांना दाबून टाकावे हे त्याला ठरवता येईना. त्यांच्या प्रगतीत अडथळा आणावा, की असेच पहात चुप रहावे, हेही कळेना. त्याने मग कणक नावाच्या एका धूर्त ब्राह्मणाला सल्ला विचाराला. त्याने असा सल्ला दिला की, लबाडी करून का होईना, पण शत्रूचा विनाश जरूर करावा, तो अधर्म होत नाही.

धृतराष्ट्राप्रमाणेच दुर्योधनही द्वेषाच्या अग्नीत जळत होता. तो आता एकसारखा पांडवांच्या विनाशाचा उपाय शोधत राहू लागला. आपला मित्र कर्ण, मामा शकुनी अन् बंधु दुःशासन यांना बोलावून घेऊन त्यांच्याशी तासन्तास पांडवांच्या नाशाबद्दल चर्चा करू लागला. त्याने धृतराष्ट्राला आपला निर्णय ऐकवला. "तात, पांडवांची कीर्ती वाढत चालली आहे. लोक अगदी तोंड फाटे पर्यन्त त्यांचीच स्तुती करत आहेत. उत्तम, योग्य आचरणवाले अन् धर्मात्मा म्हणून त्यांचाच उदोउदो करत आहेत. शूर म्हणून सर्वांनी त्यांना डोक्यावर चढवून ठेवलं आहे. त्यांच्यासमोर तुमची मुलं आम्ही सर्वजण क्षुद्र वाटत आहोत. आम्हाला कमी मानून आमचा अपमान केला जातोय. असं दिसतंय की भविष्यात तेच सम्राट बनून रहातील, आमचा कुठे मागमूसही रहाणार नाही, असं वाटतंय आम्हाला. लवकरच त्यांचा अन्त करायचं आम्ही ठरवलं आहे." मुलांच्या या निर्णयाने धृतराष्ट्राला आनन्दच वाटला. त्यानेही दुर्योधनाला आपली सम्मती दर्शवली, अन् त्याच्या योजनेचे सहर्ष समर्थन केले.

पांडवांना वारणावतपुर (काशी)ला पाठवून, तेथे त्यांची लाखेने बनवलेल्या घरात रहायची व्यवस्था करून त्यांच्यासकट ते घर जाळून टाकायची योजना बनवण्यात आली.

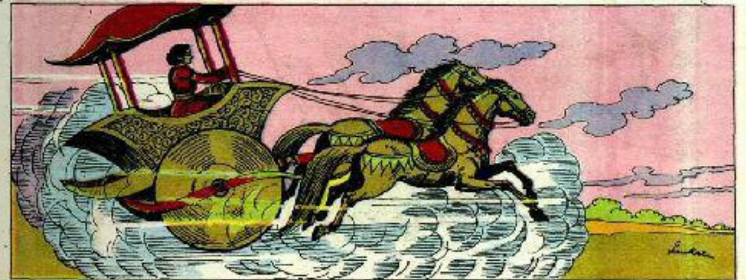
धृतराष्ट्राच्या आज्ञेवरून त्याचा मन्त्री पांडवांकडे जाऊन वारणावत नगराच्या सौन्दर्याची खूप स्तुती करून त्यांना एकदा त्या नगराला भेट देण्यासाठी सुचवून गेला.

धृतराष्ट्राने स्वतःही एकदा पांडवांना बोलावून घेऊन म्हटले, "मुलांनो, वारणावतपुर पाहून जन्म सार्थकी लागतो असं म्हणतात. तिथलं सौन्दर्यही वर्णनातीत आहे. लवकरच तिथे भगवान शिवाचा मोठा उत्सव होणार आहे. खूपशी युद्धं करून अन् पराक्रम गाजवून तुम्ही थकले असाल. थोडा बदलही तुम्हाला आवश्यक आहे. तुम्ही तुमच्या मातेलाही बरोबर घेऊन काही दिवस तेथे जाऊन रहा. तुमची तेथे रहाण्याची छान व्यवस्था केली जाईल."

धर्मराजाला यात काही काळेबेरे असल्याचा संशय आला. त्याला वाटले की ही आपल्याला एक प्रकारे हद्दपारीच घडणार आहे. या निमित्ताने आपलं काही अहित करण्याचाच यांचा विचार आहे.

इकडे दुर्योधनाने पुरोचन नावाच्या एका शिल्पकाराला बोलावून म्हटले, "आमचे तात पांडवांना वारणावतपुराला पाठवत आहेत. त्यांना रहाण्यासाठी एक उत्तम महाल बांधायला हवा. तू लवकर तेथे पोचून लाख अन् तशाच प्रकारच्या लवकर पेट घेणाऱ्या वस्तु वापरून एक सुंदर महाल बांधून ठेव. एका रात्री ते गाढ निद्रेत असताना महालाला आग लावून देऊन तू परत ये. ते एकदा त्यात जळून राख झाले म्हणजे मी सुखाचा श्वास घेईन. नंतर मी राजा झालो की तुझ्या उपकारांची उचित फेड करीन. इतकं मूल्य देईन की तू कल्पनाही करू शकणार नाहीस."

पुरोचनाने या बेताला आपली मान्यता दिली. वायुवेगाने धावणाऱ्या घोड्यांच्या रथावर स्वार होऊन तो वारणावतला पोचला व आपल्या कामाला लागला.

गोपीचा अंदाज

गोपीची बुद्धी भ्रष्ट झाली, आणि त्याचा चुलत भाऊ समर यानं त्याला वैद्याच्या हवाली केलं. वैद्यानं काही महिने त्याच्यावर अुपचार केले अन् आता तो ठीक झालाय असं सांगून त्याला घरी जायला सांगितलं.

घरी जात असताना गावच्या हद्दीवर चिंचेच्या झाडाखाली अुभा असलेला एक माणूस आपल्याकडे येत असलेला गोपीला दिसला. त्याला पाहून पूर्वी याला आपण कुठेतरी पाह्यलं आहे असं त्याला वाटलं.

त्याच्या जवळ जाअून गोपी म्हणाला, "मी कुठे तरी पाह्यलंय तुम्हाला असं वाटतंय. मला वाटतं गेल्या वर्षी नरहरपुरच्या नारायणच्या मुलाच्या लग्नात पाह्यलं असावं. माझा अन्दाज बरोबर आहे ना?"

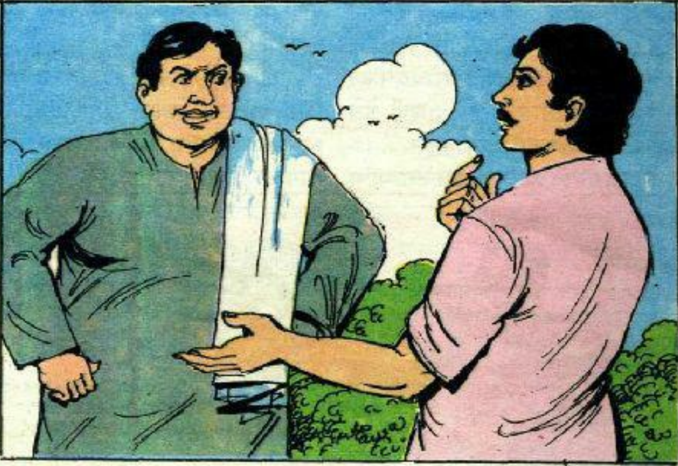
काहीशा नाराजीने गोपीकडे पहात तो माणूस म्हणाला, "नाही, नाही! तिथं नाही भेटलो आपण!"

"हां, आत्ता बरोबर आठवलं पहा! वराहपुरच्या गुरांच्या बाजारात ओळख झाली होती आपली! बरोबर ना?" गोपीनं विचारलं.

जास्तच नाराज होत तो माणूस म्हणाला, "मुळीच नाही."

"मग ठाकुर जयसिंगच्या नातीच्या लग्नात झाली आपली ओळख!" गोपी ठासून बोलला.

आता मात्र तो माणूस सहन न होअून ओरडला, "बास कर, मूर्ख कुठचा! मी तुझा चुलत भाअू समर. चल आता माझ्या बरोबर. अजूनही तुझं डोकं ताळ्यावर आलेलं दिसत नाहीय." अन् पुन्हा गोपीला बरोबर शहरात घेअून जाअून त्याने वैद्याकडे पोचवले.

कडुलिंब

एकस्त्री धावतपळत एका वैद्याकडे येअून म्हणू लागली, "माझे पती दूर देशी जात आहेत. त्यांचं जाणं मला मुळीच पसंत नाहीय. असा काही अुपाय सांगा की ते सुरक्षित परत येतील." तिला अुपाय म्हणून वैद्याने सांगितले, "तू आपल्या नवऱ्याला जाताना ठिकठिकाणी चिंचेच्या झाडाखाली आराम करत जा, असं सांग; अन् परत येताना कडुलिंबाखाली विश्रान्ती घ्यायला सांग. बायकोने सांगितल्या प्रमाणे तिचा पती जाताना चिंचेचे झाड पाहून त्याखाली विश्रान्ती घेत पुढे जात राहिला. परन्तु मधेच आजारी पडून त्याला परत फिरावे लागले. परत येताना अनेक ठिकाणी तो कडुलिंबाखाली विश्रान्ती घेत घेत आला. घरी पोचेपर्यन्त तो परत पहिल्यासारखा धडधाकट झाला होता. निंबाच्या (कडुलिंबाच्या) झाडाची महती सांगणारी ही गोष्ट खूप जुनी आहे. निंबात औषधी गुण असतात ही गोष्ट शंभर टक्के खरीच आहे. या गोष्टीवरून असे कळते की चिंचेची सावली व हवा आपली तब्येत बिघडवते व निंबाच्या झाडामुळे ती सुधारते. त्याच्यामुळे शरीराला लाभच लाभ होतो.

निंबात अनेक औषधी गुण असतात. मुख्यत: यात किडे वगैरे मारण्याची शक्ती आहे. साबण व टुथपेस्ट बनवण्यासाठी निंबाच्या तेलाचा वापर केला जातो. आजही खेडेगावातली माणसे निंबाची काडी चावून त्याने आपले दात साफ करतात. निंबाची हवा आरोग्यदायी असल्याने देवीच्या साथीत घराला निंबाच्या डहाळ्या बांधून ठेवायची पद्धत आहे. नववर्ष दिनी (चैत्र पाडव्याला) निंबाच्या फुलांचा रस काढून प्यायला असता वर्षभर आरोग्य चांगले रहाते अशी समजूत आहे. या झाडापासून मिळणाऱ्या डिंकाचे सेवन केल्यास भूक वाढते. निंबाचे लाकूड मजबूत असते. ते कडू असल्याने त्याला कीड लागत नाही. हे लाकूड विशेषत: जहाजे, बोटी बांधण्यासाठी वापरले जाते.

निंबाचे झाड चांगले अुंच वाढते याला चारी बाजूंना फांद्या असतात. याची छोटी छोटी गडद रंगाची पाने टोकदार असतात. तशी तर याला वर्षभर पाने असतात. परन्तु विशेषत: मार्च एप्रिल मधे पाने खूपच घनदाट असतात. लहान लहान पांढऱ्या फुलांना मधाचा सुगंध येतो. वर्षातून दोनदा झाडाला फुलांच्या मंजिऱ्या फुटतात. याची छोटी फळे साल काढून तोंडात टाकल्यास गोड लागतात.

हिन्दीत याला नीम, बंगालीत नीमगाछ, कानडीत बेवु, तमिळमधे वेंबु, मल्याळी व तेलगूत वेप, मराठीत कडुलिंब व इंग्रजीत मार्गोसा म्हणतात.

कालिदास

कालीदास अन् त्याचा आश्रयदाता विक्रमादित्य ही जोडी माहीत नसणारा कोण असेल? सर्वांना हे ही माहीत आहे की, दर महिन्याला आपण ज्या वेताळकथा वाचतो, त्यांच्याशीही याच विक्रमादित्याचा संबंध आहे.

महाकवी कालिदास रचित काव्ये व नाटके प्राचीन भारतीय साहित्यात अुच्च स्थानी आहेत, ही गोष्ट निर्विवाद खरी आहे. परन्तु त्याच्या जीवन-कालाबद्दल पंडितांचे एकमत नाहीय. त्यांची मते भिन्न-भिन्न आहेत. काही पंडितांच्या मताप्रमाणे कालिदास ई.स.पू. आठव्या शतकाच्या काळातला आहे; तर काहीजण त्याला ई.स.पू. दुसऱ्या शतकातला मानतात. काही पंडित असेही म्हणतात की तो ई.स.पू. चौथ्या शतकातला आहे.

आपल्या देशाच्या इतिहासात विक्रमादित्य नावाचे अनेक राजे आहेत.यांच्यात दोन विक्रमादित्य विशेष प्रसिद्ध आहेत. विक्रमशतक सुरू करणारा राजा पहिला विक्रमादित्य होय. तो ई.स.पू. पहिल्या शतकातला होता. दुसरा राजा होता द्वितीय चन्द्रगुप्त. याचा शासन-काळ म्हणजे चौथ्या व पाचव्या शतकाचा मध्यकाल. बऱ्याच इतिहासकारांचा असा विश्वास आहे की कालिदास हा याच विक्रमादित्याचा दरबारी कवी होता. परन्तु यालाही अगदी नाममात्रच आधार आहेत. विक्रमादित्याच्या आश्रयाला कालिदास धरून 'नवरत्न' नावाने प्रसिद्ध नअू पंडित होते. ते म्हणजे - कालिदास, धन्वन्तरी, क्षपणक, अमरसिंह, शंकु, वेतालभट्ट, घटकर्पर, वराहमिहिर व वररुचि. परंतु यालाही संपूर्ण आधार अुपलब्ध नाही, की ही 'नवरत्ने' द्वितीय चन्द्रगुप्ताच्याच दरबारातली होती. त्यामुळे ही नवरत्ने या पूर्वीच्या विक्रमा-दित्याच्या काळातीलही असू शकतील.

काहीही असो, कालिदास अुज्जयिनी नगरवासी होता यात मात्र काही शंका नाही. प्राचीन काळच्या सुप्रसिद्ध नगरांपैकीच अुज्जयिनीही एक गणले जाते.

कालिदासासंबंधी एक विचित्र गोष्टही प्रचलित आहे. युवक कालिदास हा अडाणी होता. अगदीच निरक्षर होता तो. आपल्या विद्येबद्दल गर्व असणाऱ्या एका राजकन्येने काही पंडितांचा घोर अपमान केला. त्यांनी तिचा सूड घेण्याची एक योजना बनवली. अडाणी व निरक्षर कालिदासाला त्यांनी एका महान पंडिताच्या रूपात अुपस्थित करून त्याचा राजकन्येशी विवाह लावून दिला. परन्तु आपली फसवणूक झाली आहे, हे राजकन्येच्या लवकरच लक्षात आले. अन् अत्यन्त क्रोधित होअून तिने आपल्या नवऱ्याला राजवाड्यातून हाकलून दिले. कालीदास हा कालीमातेचा अुपासक होता. तो दु:खी होअून कालीमातेच्या मूर्तीसमोर अुभा राहिला. आणि तिथल्या त्रिशूलाने त्याने आपला अन्त करायचे ठरवले. त्या वेळी कालीमाता प्रकट झाली व तिने त्याला महाकवि बनण्याचा वर दिला. तेंव्हा शुद्ध निरक्षर असणारा हा कालिदास या वरदानाने, कालीमातेच्या कृपेने 'महाकवि कालिदास' बनला व जगभर प्रसिद्ध झाला.

कालिदासाने रघुवंश व कुमारसंभव ही दोन काव्ये रचली. विक्रमोर्वशीयम्, मालविकाग्नि-मित्रम्, अभिज्ञानशाकुन्तलम् नावाची तीन नाटके व मेघदूत व ऋतुसंहार नावाची दोन खंडकाव्येही लिहिली.

केवळ संस्कृत वाङ्मयावरच नव्हे, तर भारताच्या विविध भाषांच्या साहित्यावर पडलेला कालिदासाचा प्रभाव वर्णनातीत आहे.

तुम्हाला माहीत आहे काय?

१. आपल्या देशात तयार झालेल्या अंतरिक्ष प्रक्षेपणास्त्राचे नाव काय आहे? त्याचा प्रयोग कोठे करण्यात आला?
२. साप किती प्रकारचे असतात?
३. गुजराथमधील पोरबंदर कशासाठी प्रसिद्ध आहे?
४. इंग्लंडचे पहिले प्रधानमन्त्री कोण होते?
५. आपल्या देशातला सर्वात अधिक लांबीचा मंदिर मंडप कोठे आहे?
६. दुर्बिणीचा शोध कोणी लावला? केंव्हा?
७. आपल्या देशाचे वृक्षशास्त्र परिशोधनासाठी आठ भागात विभागले गेले आहे. ते आठ भाग कोणते?
८. 'मेर्डिका कप' कोणत्या खेळाशी संबंधित आहे?
९. आपल्या देशात पहिली 'पंचवार्षिक योजना' केंव्हा सुरू झाली?
१०. आपल्या देशातला पहिला त्रिमिती चित्रपट कोणता? तो केंव्हा बनला?
११. भारताच्या स्वातन्त्र्यासाठी लढणाऱ्या आयरिश महिलेचे नाव काय?
१२. आपल्या देशात 'हवाई डाक' केंव्हा सुरू झाली?
१३. 'फ्लाईंग सिख' नावाने प्रसिद्ध व्यक्ती कोण?
१४. लोकसभेचे पहिले अध्यक्ष कोण होते?
१५. 'ब्राह्मो समाजा'चे संस्थापक कोण?
१६. वर्तमान ज्वालामुखींपैकी सर्वात अधिक उंच कोणता?
१७. 'ओशन टु स्काय' या नावाच्या आपल्या देशातील प्रसिद्ध साहसी पर्वतारोही तुकडीचे नेतृत्व कोणी केले?
१८. कोणती वनस्पती आपल्या पानात आपला आहार सुरक्षित ठेवते?

उत्तरे

१. रोहिणी. त्रिवेन्द्रम जवळील 'तुंबा' हून. १० नोव्हें. १९६७ रोजी.
२. दोन हजारांहून अधिक.
३. महात्मा गांधीचे जन्मस्थल.
४. सर रॉबर्ट वॉलपोल.
५. रामेश्वर.
६. नेदरलँडच्या हॅन्स लिप्परशेने. ऑक्टो. १९०८ मधे.
७. दक्षिण मलबार, सिंधु खोरे, गंगा खोरे, आसाम, पूर्व हिमालय, पश्चिमी हिमालय व अंदमान.
८. फूटबॉल.
९. १९५१ मधे.
१०. माय डियर कुट्टिसातान (मलयालम) किंवा छोटा चैतन्य(हिन्दी), १९८४ मधे.
११. ॲनी बेझंट.
१२. १९११ मधे.
१३. खेळाडू मिल्खासिंग. १९६०च्या रोम ऑलिम्पिक्स मधे.
१४. जी.व्ही. मावळंकर. १९५२ ते १९६० पर्यन्त.
१५. राजा राममोहन रॉय.
१६. अर्जेंटिनातील आटोफाला. ६४५० फू. उंची.
१७. सर एडमंड हिल्लरी.
१८. कोबी.

निरुपयोगी मैत्री

प्रताप बारा वर्षांचा होता. घरातील सर्व कामात तो आपल्या आई-वडिलांना मदत करी. शेजार-पाजारच्या लोकांना ही कधी मदत लागली, तर तो धाऊन जाई. आपल्या चांगुलपणाने त्याने सर्वांचे मन जिंकले. नरेन्द्र नावाच्या एका त्याच्या वयाच्या मुलावर त्याचे फार प्रेम होते.

नरेन्द्रचे घर त्याच्या जवळच होते. तो श्रीमंत बापाचा मुलगा होता. त्याला घरातील कामे मुळिच करावी लागत नसत. वेळ मिळाला की तो प्रतापकडे येई. प्रतापच्या घरात तो बराच वेळ असायचा, पण आपल्या घरी मात्र प्रतापला त्याने कधी बोलावले नाही.

एके दिवशी संध्याकाळी गावातील काही मुले गावा बाहेरच्या मैदानावर हुतुतू खेळत होती. खेळून-खेळून दमल्यावर सर्व मुले एका जागी बसून गप्पा-गोष्टी करू लागली. इतक्यात एक व्यापारी मिठाई विकण्यासाठी तेथे आला.

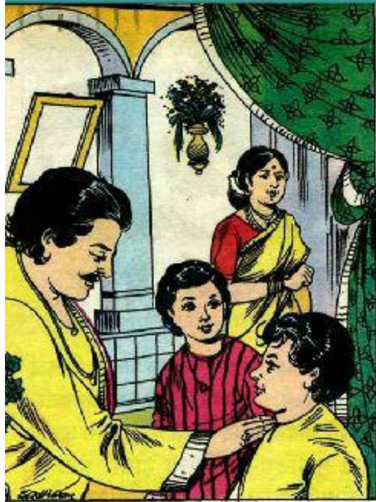
आज त्याने एक नवीन प्रकारची मिठाई आणली होती. सर्वांनाच मिठाई खूप आवडली. प्रतापने थोडी मिठाई खरेदी केली. पण जवळ नरेन्द्र मुकाट्याने बसलेला होता. प्रतापने नरेन्द्रला विचारले-"का रे ? तुझ्याजवळ पैसे नाहीत वाटतं ?"

नरेन्द्रने उत्तर दिले -"पैसे केव्हा लागतील सांगता येत नाही, म्हणून पैसे खर्च न करता मी शिल्लक ठेवतो. शिवाय माझ्या आईने मला सूचना दिलीय की बाहेरच्या वस्तु कधी खरेदी करून खाऊ नयेत."

"पण तू मिठाई खरेदी केलीस हे घरातल्या लोकांना कसे कळेल ? माझं म्हणणं ऐक. तू ही थोडी मिठाई करेदी कर आणि मजेने आमच्या बरोबर खा." प्रतापने सुचवले.

नरेन्द्र म्हणाला-"माझ्या जवळ किती पैसे आहेत हे आई मोजून पाहील आणि कमी असले तर लगेच विचारील की कशासाठी पैसे खर्च

अलका इनामदार

केले ?''

''भिकाऱ्याला दान दिलं म्हणून सांग. नाहीतर सांग की कुठे तरी हरवले. आता तू काही लहान मुलगा नाहीस. घरातल्या लोकांचा तुझ्यावर एवढा विश्वास नाही ?'' आश्चर्याने प्रतापने विचारले.

थोडा वेळ नरेन्द्र गप्प बसला. मग म्हणाला- ''त्यांच्या माझ्यावर विश्वास आहेच. पण माझी आजी नेहमी सांगते- 'खोटं बोलणं हे पाप आहे.' आजीची शिकवण नेहमी बरोबरच असते असं मला वाटतं !''

अमळ दु:ख प्रकट करीत प्रताप म्हणाला- ''हे बघ, माझ्यापाशी थोडे पैसे आहेत. मी तुला मिठाई खरेदी करून देतो. पण ती तू खाणार नाहीस. कारण बाहेरचं काही खाऊ नये असं आईने तुला शिकवलंय !''

''तू खरेदी केलीस तर मी खाईन. कारण माझ्या पैशातून काही पैसे कमी होणार नाहीत, तर आई ही काही म्हणणार नाही. तिने काही विचारलं नाही तर खोटं बोलावं लागणार नाही.'' नरेन्द्रने आपली अकल पाजळली.

प्रतापने मिठाई खरेदी करून नरेन्द्रला दिली. मिठाई खाऊन संतुष्ट झालेला नरेन्द्र म्हणाला- ''तुझ्यामुळेच असली सुरेख मिठाई मला खायला मिळाली. पण ही गोष्ट तू आपल्या आईला सांगू नकोस. ती चुकून माझ्या आईला सांगेल.''

प्रतापने हे कबूल केले. एकदा नरेन्द्रचे आई - वडील बाहेर जाता-जाता प्रतापला म्हणाले- ''बेटा, नरेन्द्र घरात एकटाच आहे. आम्ही दोन तासात परत येऊ. तोपर्यंत तू नरेन्द्र जवळ रहा !''

आजपर्यंत प्रतापने एकदा सुद्धा नरेन्द्रचे घर आतून पाहिलेले नव्हते. तो घर पहायला आतुर होताच.

नरेन्द्र म्हणाला- ''माझ्या घरात इतक्या वस्तु भरलेल्या आहेत, त्यात वेळ कसा जातो कळत नाही. तरी पण तुझ्याशी गप्पा-गोष्टी करीत बसायला मला फार आवडतं. मजेत जातो माझा वेळ !''

या बोलण्यावर खुश होऊन प्रताप म्हणाला- ''तुझ्या कपाटातून जी खेळणी नि पुस्तके आहेत ती मला एकदा पहावीशी वाटतात. जरा कपाट उघडू ?''

पण नरेन्द्रने त्याला कशाला ही हात लावू दिला नाही. तो म्हणाला - ''बाहेरच्या कोणी या वस्तु हाताळल्या तर खराब होतील असं घरातील मोठी माणसं सांगतात.''

''तू जेव्हा आमच्या घरी येतोस तेव्हा घरातल्या सर्व वस्तु हातात घेऊन पाहतोस की नाही ?'' प्रतापने विचारले.

''तुझ्या घरातील मोठी माणसं तसं करू देतात, म्हणून !'' नरेन्द्र म्हणाला. मग खूप वेळ दोघे बसले नि एकमेकांना गोष्टी ऐकवीत राहिले. पण प्रतापच्या मनात मात्र एक गोष्ट खटकत राहिली.

एकदा गावातील मुले गावाबाहेर झाडाखाली बसून गप्पा-गोष्टी करीत होती, तेव्हा एक बासरीवाला बासऱ्या विकत तेथे आला. त्याच्या बासरीतून मधुर ध्वनि निघत होते. एक बासरीची किंमत होती दोन रुपये. नरेन्द्रने एक बासरी विकत घेतली. प्रताप पाशी एकच रुपया होता. म्हणून त्याने नरेन्द्रला एक रुपया मागितला. नरेन्द्र फटदिशी म्हणाला- '' माझे आजोबा सांगतात की मित्राला कधी कर्ज देऊ नये. कर्ज दिलं की मैत्री बिघडते !''

प्रताप मनातल्या मनात नाराज झाला. निदान तीन-चारदा तरी त्याने नरेन्द्रला मिठाई खरेदी करून दिली होती. हिशोब केला तर वीस रुपयांहून जास्त खर्च केला होता. आता मी एक रुपया मागतोय तर लागला मला

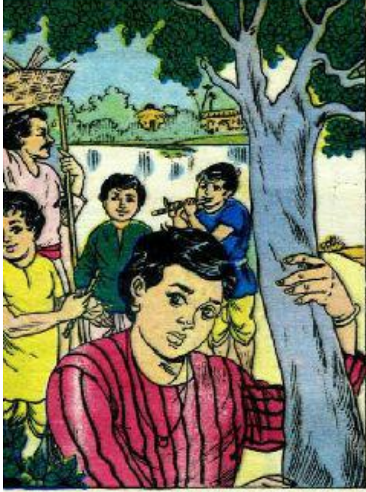

शिकवायला. हा कसला मित्र ? मी पुष्कळ मदत केली याला. पण मला मात्र काही द्यायची याची इच्छा नाही !

तो रागाने नरेन्द्रला म्हणाला- ''कर्ज दिलं की दोस्ती बिघडते असं तू म्हणाला होतास. ते नीट लक्षात ठेव. तू कर्ज दिलं नाहीस नि आता आपली दोस्ती बिघडू घातलीय. मी जर बासरी खरेदी करू शकलो नाही तर समज आपली मैत्री संपली !''

नरेन्द्र म्हणाला- ''असं नको म्हणूस प्रताप. तुझ्यासारखा मित्र मी कधी ही गमावणार नाही.'' असं म्हणून ही त्याने खिशातून रुपया मात्र काढला नाही.

एवढ्यात रामेश नावाच्या एका मुलाने एक

बासरी खरेदी केली आणि ती प्रतापला दिली. तो म्हणाला-"तू मला किती तरी वेळा मदत केलेली आहेस. मी तुला आणखी अनेक बासऱ्या खरेदी करून दिल्या तरी तुझ्या उपकारांची परतफेड होणार नाही."

आनंदित होऊन प्रताप म्हणाला-"मी तुला दिलेल्या कर्जाबद्दल पुन्हा कधी बोलू नकोस. हा घे एक रुपया. आणखी एक रुपया उद्या देईन." असे म्हणत रुपया त्याने रामेशच्या खिशात घातला आणि म्हणाला-"पाहिलंस? याला म्हणतात मैत्री! मित्र असावा तर असा."

नरेन्द्रचा चेहरा पाहण्यासारखा झाला, पण दुसऱ्याच क्षणी आनंदाने म्हणाला-"आजपासून रामेश पण माझा मित्र झाला, कारण त्याच्यामुळे तुला बासरी मिळाली. हे काम करून त्याने आमची दोस्ती आज पक्की केली. तू म्हणाला होतास की मी जर तुला बासरी खरेदी करून दिली नाही, तर आपली दोस्ती संपली. तुला माहीत नाही मला फार वाईट वाटलं. रामेशमुळे माझे दुःख दूर झाले." नरेन्द्रने आपली बाजू मांडली.

त्या दिवसापासून प्रताप नरेन्द्रपासून दूर-दूरच राहू लागला. नरेन्द्रने खूप प्रयत्न करून पाहिला, पण प्रताप त्याच्याशी बोलायचे सतत टाळत राहिला. नरेन्द्रने प्रतापच्या आजोबांना आपल्या मनातील दुःख सांगितले. प्रतापच्या आजोबांनी नरेन्द्रला आपल्या घरी बोलावणे पाठविले आणि मग म्हणाले-"मी तर समजत होतो की तूच नरेन्द्रचा जिवलग मित्र आहेस. तू तर मोठा स्वार्थी निघालास!"

प्रताप त्रासून म्हणाला-"स्वार्थी कोण? मी का तो?"

आजोबांनी आपला विचार सांगितला-"नरेन्द्र तुझा मित्र आहे. आवश्यकतेनुसार तू त्याला मदत केलीस. हा खरोखरीच तुझा सद्गुण आहे. फळाची आशा बाळगणं हा ही एक स्वार्थच आहे. इतक्या लहान वयात स्वार्थी होणं बरं नव्हे."

प्रताप थोड्या नाराजीने म्हणाला-"पण आवश्यक असेल तेव्हा त्याने ही मला मदत करायला नको का?"

"त्याला वाटलं तर तो मदत करील. अथवा काही वस्तु खरेदी करून दिल्यामुळे मैत्री दृढ होत नाही. एकमेकांचे विचार जाणून घेतले पाहिजेत. यामुळे आपली बुद्धि व सहृदयता यांचा विकास होतो. यासाठी मैत्री निभावली पाहिजे. देवाण-घेवाण ही तर व्यापारी वृत्ति झाली! खऱ्या मैत्रीचे रहस्य तू नीट समजून घेण्याचा प्रयत्न कर." आजोबांनी नातू प्रतापला समजाऊन सांगितलं.

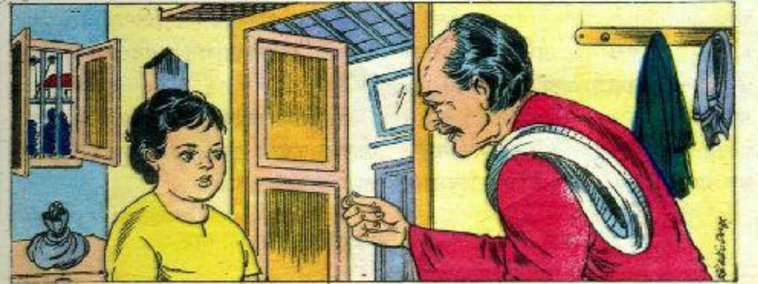
आजोबांचं म्हणणं प्रतापला पटलं, तरी पण मनात एक शंका राहून गेली. तिचे निरसन करावे असे त्याला वाटले. म्हणून त्याने आजोबांना प्रश्न केला-"तर मग नरेन्द्रची काहीच चूक नाही असं का म्हणायचंय आपल्याला?"

"चूक त्याची नाही, तुझी आहे. कारण तू जे काही केलंस ते नरेन्द्रला खुश करण्यासाठी केलंस. त्याला पसंत नसलेलं काम करायची त्याची इच्छा नाही, ते जबर्दस्तीने करून घ्यायचा प्रयत्न ही तुझी चूक आहे. नीट विचार कर, म्हणजे तुला पटेल."आजोबांनी आणखी स्पष्ट करून सांगितलं.

"होय, आपण म्हणता ते ठीक आहे आजोबा! पण योग्य वेळ आल्यावर सुद्धा ज्या मैत्रीचा काही उपयोग होत नाही, ती कसली मैत्री?" प्रतापने खोचक प्रश्न विचारला.

"असं का बरं म्हणतोस? फळाची अपेक्षा न करणारी मित्रता कशी असते हे आपल्या प्रत्यक्ष व्यवहाराने नरेन्द्रने तुला शिकवले की नाही? जर नरेन्द्रला तुझ्याकडून काही शिकता आले नाही, तर त्याच्या दृष्टीने तुझ्याशी मैत्री निरुपयोगीच नाही का? माझा दृष्टिकोण तू समजून घे." आजोबांनी प्रतापला जरा विचार करायला लावला.

आजोबांचा संदेश आता प्रतापच्या लक्षात आला. त्यांच्या म्हणण्याचा हेतु त्याला चांगला समजला. नंतर त्याने फळाची आशा मनात ठेवून कोणाशी ही मैत्री केली नाही. आजोबांनी प्रतापला जी शिकवण दिली ती नंतर नरेन्द्रला ही समजली. आपण जे काही केलं त्याची त्याला लाज वाटली आणि त्याने आपल्यात सुधारणा घडवून आणली. आवश्यकतेनुसार तो आपल्या मित्रांना मदत करू लागला. प्रतापच्या मैत्रीमुळे नंतर त्याचा पुष्कळ फायदा झाला.

इस्टेटीची वाटणी

कपिलेश्वरजवळच्या एका गावात एक जमीनदार होता. गावच्या आसपासच्या नअू गावातल्या बऱ्याचशा जमिनी या जमीन-दाराच्या असून तोच गावचा ग्रामाधिकारी व न्यायाधीश होता. तोखूप धनवान असून त्याला चार मुलगे होते. सर्वात थोरला धान्य व्यापाराची देखरेख करी, दुसरा मुलगा गुराढोरांची व्यवस्था पाही अन् तिसरा शेतीविषयक कामे संभाळी. सर्वात धाकट्यालामात्र शिक्षण, परमेश्वरा-संबंधीची कार्ये व दानधर्म वगैरेची विशेष आवड होती.

वय वाढता वाढता जमीनदाराची शक्ती क्षीण होत गेली व तो अंथरुणाला खिळला. आपल्या मुलांना जवळ बोलावून घेअून तो त्यांना म्हणाला, "मुलांनो, आजपर्यंत आपण दुसऱ्यांच्या झगड्यांचा न्यायनिवाडा केला. पण आपल्याला आपला न्यायनिवाडा करून घेण्यासाठी दुसऱ्यांकडे जायची वेळ आली नाही. असं वाटतंय की, मी आता थोड्याच दिवसांचा सोबती आहे. यमदूत दाराशी अुभे आहेत. कोणत्याही क्षणी त्यांचा फासा माझ्या गळ्यात पडेल. तेंव्हा आता तुम्ही चौघंजण माझ्या खाटेच्या चार खुरांजवळ अुभे रहा. मी मेल्यावर तुम्ही या आपापल्या खुरांच्या ठिकाणी खणा. पण हाँ, इस्टेटीबाबत एकमेकांशी भांडू नका."

चारही भाअू खाटेच्या चार पायांशी अुभे राहिले व त्यांनी आपापला खूर निश्चित करून घेतला. पित्याने त्यांना विचारले, "आता मी तुमच्यासाठी आणखी काही करणं आवश्यक आहे काय?"

आणखी काही करायची गरज नसल्याचे चौघांनीही एकमुखाने सांगितले व 'नारायण, नारायण' म्हणत निश्चिंत मनाने जमीनदाराने देह ठेवला.

पित्याच्या अंत्यसंस्कारांनन्तर चौघाही भावांनी कुदळी घेअून आपापल्या खुरांखाली खणून पाहिले.

पंचवीस वर्षांपूर्वी 'चांदोबा' त प्रकाशित झालेली गोष्ट

थोरल्याने खणल्या जागी त्याला भुस्सा मिळाला. दुसऱ्याला मिळाले शेण अन् तिसऱ्याच्या हाती नुसतीच माती लागली. चौथ्या मुलाला मात्र सोनं-चांदी ठेवलेली थैली मिळाली. ते पाहून बाकीच्या तिघांना फारच राग आला.

तिघांना वाटले, "पहा, बाबांचं धाकट्यावरच जास्त प्रेम होतं. खरं तर तो नुसताच निरुद्योगी होता. पण त्याच्याच वाट्याला सोनं चांदी आली; अन् आम्ही मात्र नुसते भुस्सा, शेण अन् मातीचे धनी!"

"पण खाटेचा जो जो खूर बरा वाटला, तो तो तुम्ही प्रथम निवडलात. मी बापडा अुरलेल्या खुराशी अुभा राहिलो होतो. यात आता माझी काय बरं चूक?" चौथा भाबडेपणाने शान्त स्वरात बोलला.

परन्तु रागाने धुमसत बाकी तिघेजण म्हणाले, "नाही. आम्हाला हे मुळीच मान्य नाही. आपण कपिलेश्वरच्या न्यायालयात जाअून याचं निराकरण करून घेअू."

त्यांचे सर्व बोलणे न्यायाधीशाने ऐकून घेतले व थोडा विचार करून त्याने विचारले, "नीट सर्व विचार करून आपल्या पित्याची एकूण इस्टेट काय काय आहे, हे मला सांगा बरं?"

जमीनदाराची चारही मुले म्हणाली, "आमचे वडील जमीनदार होते. गुरं, धान्य, व्यापार, सोनं चांदी वगैरे सर्वकाही त्यांच्याजवळ होतं."

"तर मग त्यांनी योग्यच वाटणी केलेली आहे. धान्याचा व्यापार थोरला करत होता, गुरांची देखरेख दुसरा करत होता, शेती-वाडी तिसऱ्याच्या ताब्यात अन् सोनं चांदी धाकट्याची. आता याप्रमाणे आपापल्या वस्तूंचा ताबा घ्या अन् आरामात रहा." न्यायाधीशाने निवाडा केला.

हा निवाडा तिघा भावांना बरोबर वाटला, त्यांचे समाधान झाले. त्यांच्या लक्षात आले की, 'बाबांनी धाकट्याच्या बाबतीत मुळीच पक्षपात केला नाहीय, त्याच्यावरच जास्त प्रेम केलेलं नाहीय. कोणाच्याच बाबतीत त्यांनी अन्याय केलेला नाहीय.' चौघेही आपल्या गावी परतले व गुण्यागोविन्दाने राहू लागले.

